

Børn og familier

Resultater og perspektiver fra Socialforskningsinstituttets forskning om børn og familie

Else Christensen
Mai Heide Ottosen

02:8

Socialforskningsinstituttet

Socialforskningsinstituttet 02:8

50,00 inkl. moms

ISSN 1396-1810

ISBN 87-7487-685-6

Forord

Hvordan er børns opvækstvilkår og familiens rolle i det moderne samfund? Socialforskningsinstituttet, SFI, har i en længere årrække forsket i dette område, og denne publikation rummer hovedresultaterne fra forskningen i perioden 1999-2002.

Fra begyndelsen af 1999 og frem til foråret 2002 er der udarbejdet mere end 50 artikler, rapporter, indlæg til videnskabelige konferencer eller bidrag til antologier, der på forskellig vis har fokuseret på børn, unge eller familie. Afgrænsning til tidsperioden 1999 til 2002 betyder, at en væsentlig del af resultaterne om børnefamilien stammer fra kvantitative data om småbørnsfamilier. I andre perioder har undersøgelserne været baseret på kvalitative metoder eller på data fra andre familiekonstellationer. Enkelte steder vil der blive suppleret med arbejder, der er færdiggjort før 1999.

Samlet kan forskningen inden for de sidste fire år karakteriseres ved, at der har været en øget opmærksomhed på betydningen af familiens forandring, herunder ændrede familiemønstre, samtidig med at forskningen har været præget af et ønske om i højere grad at inddrage børnene selv som informanter.

Publikationen er udarbejdet af seniorforsker Dines Andersen, programleder Else Christensen, seniorforsker Mai Heide Ottosen og stud.mag.pæd. Dorte Agerlund Pedersen, der desuden har udført det grundlæggende arbejde med at indsamle materialet og udarbejde referencer. Rapporten er redigeret af Else Christensen og Mai Heide Ottosen.

Der har været en følgegruppe bestående af lektor Karen Asta Bo, Den Sociale Højskole, konsulent og Lærer Anne Marie Engholm, Landsforeningen Lænken, sundhedsplejerske og projektleder Lene Sørensen, Københavns Kommune, samt tidligere forskningsleder ved Socialforskningsinstituttet Vita Bering Pruzan.

Der er overalt i fremstillingen refereret til de relevante SFI-undersøgelser med et nummereret referencesystem, der tillader særligt interesserede fx studerende at gå videre med de omtalte problemstillinger.

København, maj 2002

Jørgen Søndergaard

Julie 7 år, Nørrebro

"Det er Ann og Mark. De går på fritidshjemmet. Han og hende der, dem leger jeg tit med. Jeg står på rulleskøjter, hun står på skateboard."

"Leger du med drenge?"

"Nogen gange og nogen gange ikke. Det gør jeg, når jeg spiller fodbold. Jeg skal til at spille fodbold igen."

Børn og familie

Barnet i centrum

Helt frem til 1980'erne var forskningen om børn spredt og havde overvejende sit udspring i en udviklingspsykologisk forskningstradition. Den havde hovedsageligt fokus på risiko- eller problembørnene. Inden for den samfundsvidenskabelige forskning fyldte børn ikke meget. Det var endvidere karakteristisk, at forskningen især koncentrerede sig om småbørn eller unge, mens de mellemstore børn var mindre synlige (Bøgh, 1989).

Denne tilgang er senere blevet kritiseret for at gøre børn til objekter i forskningen, bl.a. fordi informationer om børns forhold blev indhentet gennem voksne. Den grundlæggende forståelse af børn var, at de ikke havde modenhed og kompetence til at fungere som informanter om deres eget liv (Jenks, 1996; James, Jenks & Prout, 1998; Sommer, 1996).

Siden 1980'erne har man kunnet se en tiltagende interesse for at synliggøre barnet som selvstændigt subjekt og barndommen som en selvstændig social kategori såvel i samfunds- og kulturforskningen, som i en bredere samfundsmæssig sammenhæng. Her er udviklingen gået i retning af at selvstændiggøre børn som (rets)subjekter, og der er nu øget opmærksomhed om at tillægge børns udsagn og synspunkter større betydning.

I denne periode voksede et nyt forskningsperspektiv frem i opposition til den klassiske udviklingspsykologiske tradition (James, Jenks & Prout, 1998). Udviklingen har kunnet iagttages i Danmark og andre lande. Den nyere barndomsforskning har bevæget sig bort fra snævert at fokusere på barnets socialisation og udvikling, dvs. studiet af hvad barnet vil blive, til i højere grad at anskue børn og barndom som selvstændige sociale kategorier, der kan studeres for deres egen skyld. Denne forskydning af fokus kan bl.a. indebære, at børn betragtes som sociale aktører, der aktivt bidrager til at skabe deres egne livsprocesser og påvirke det omgivende miljø.

Barnet anskues ikke kun som et studeret objekt, men som en kyndig ekspert – et subjekt og en sagkyndig informant – uden hvilken den voksne forsker ikke kan nærme sig målet med sit forehavende, nemlig at få det indblik der kan etablere børneperspektivet. Den voksne må stille sig i en mere ydmyg rolle som oversætter og fortolker af børns udsagn. Det nye børneforskningsperspektiv kan indirekte få en politisk dimension, idet forskningen lader en minoritetsgruppe, som hidtil har været usynlig, komme til orde.

I korte træk

Familier i Danmark

Et af de mest markante træk ved forskningen på dette område er, at rammerne om familielivet er ændret betydeligt gennem de sidste 40 år. Skilsmissetallet er steget, folk gifter sig senere, og fødselstallet er faldet. Fra ca. 1970 steg andelen af samboende, dvs. folk der lever sammen uden for ægteskab. På 30 år er gennemsnitsalderen for førstegangsfødende kvinder steget fra 22,5 år til 27,5 år. Det skyldes flere faktorer. For det første behovet for mere og bedre uddannet arbejdskraft, der i 1960'erne førte til, at kvinder i øget omfang fik uddannelse og arbejde. Familiedannelsen blev udsat, og ægteskabet mistede sin betydning som økonomisk sikkerhedsnet for

kvinder. P-pillen og fri abort bevirkede, at kvinder selv kunne bestemme, hvornår og hvor mange børn de ville have. Desuden har den tidlige oprettelse af daginstitutioner gjort det muligt for kvinder i Danmark at have såvel arbejde som børn.

Man er ikke længere bundet af traditioner, men bærer selv ansvaret for at skabe egen identitet. Det indebærer både frihed og tvang, for kravet om at være sin egen lykkes smed lægger stort pres på den enkelte.

Endelig har familien gennemgået en individualiseringsproces, således at individerne ikke længere er bundet af traditioner, men selv bærer ansvaret for at

skabe egen identitet. Det indebærer både frihed og tvang, for kravet om at være sin egen lykkes smed lægger stort pres på den enkelte.

Familien under pres

Familien i Danmark er presset fra flere sider. For det første tilbringer begge forældre i mange familier et stort antal timer uden for hjemmet, og børnene passes på institutioner. For det andet stilles der stigende krav om fleksibilitet og omstillings-ejne, og det kan være medvirkende til at fremhæve individualiteten på bekostning af familiens fællesskab. Hvilke konsekvenser for børnene har disse udfordringer for familiens overlevelse?

En stigende arbejdsbyrde ser ikke ud til i sig selv at påvirke børns trivsel negativt. At far og mor arbejder længe medfører ikke nødvendigvis flere konflikter i familien. Forældres engagement i arbejdet betyder heller ikke altid, at de føler sig splittede mellem hensynet til arbejdet og hensynet til børnene. Snarere tværtimod.

Et udfordrende og spændende arbejdsliv medfører tilsyneladende mere overskud til familielivet, og forældrenes engagerede liv kan smitte af på børnene.

Omvendt fører et stresset og utilfredsstillende arbejdsliv til mindre overskud til familien. Arbejdsløshed kan få yderst negative konsekvenser for familielivet.

Børn i samboforhold har større sandsynlighed for at opleve forældrebrud end børn født i ægteskab. Omkring hvert tredje danske barn oplever i løbet af barndommen, at forældrene flytter fra hinanden. Halvdelen af alle forældrebrud sker, inden børnene er fyldt 6 år. Nogle samlivsbrud kan forklares med lav indkomst, manglende uddannelse, alkoholmisbrug, vold, kriminalitet eller psykisk sygdom.

Ægteskab eller samliv på tværs af sociale og kulturelle skel har ligeledes større risiko for at blive opløst end parforhold, hvor parterne har en ensartet baggrund.

Tidens individuelle frihed og den øgede sociale og geografiske mobilitet kunne give det indtryk, at parrene dannes på tværs af kulturelle og sociale skel. Men det er ikke tilfældet.

Voksne vælger fortsat en partner, der kommer fra de samme sociale og kulturelle cirkler som dem selv. Dog har mænd en længere uddannelse end deres partner. Det gælder i halvdelen af alle danske småbørnsfamilier. Men mønstret er ved at blive brudt: Fra midten af 1980'erne til midten af 1990'erne er andelen af familier, hvor moren har en længere erhvervsuddannelse end faren, steget fra 15 til 29 procent.

Voksne vælger fortsat en partner, der kommer fra de samme sociale og kulturelle cirkler som dem selv.

Skilsmitter og nye familiemønstre

10 procent af de danske børn lever i en sammenbragt familie med en biologisk forælder og en stedforælder. 15 procent lever i eneforsørgerfamilier. Når forældrene går fra hinanden, er det i 9 ud af 10 tilfælde moren, der bliver omsorgsperson. Fædre bliver det som regel kun, hvis særlige forhold gør sig gældende, fx hvis moren er syg eller død.

I eneforsørgerfamilier er en markant større andel af forældrene arbejdsløse, og det betyder økonomiske afsavn og ringere boligforhold. Det gælder navnlig de enlige mødre. Enlige fædre er generelt bedre stillet.

Langt de fleste forældrepar har et rimeligt og fordrageligt samarbejdsklima omkring barnet, og det er afgørende for barnets trivsel. Men ca. 10 procent af skilsmissebørnene har forældre med konfliktbetonede relationer.

Flytter begge biologiske forældre sammen med en ny partner, får barnet en ny social forælder, som oftest en stedfar. Det kan også være, at de biologiske forældre vedbliver at være de primære forældrefigurer for barnet, mens stedfaren indtager en mere tilbagetrukket rolle. Er den ene biologiske forælder forsvundet ud af barnets liv, går

stedforælderen ind og bliver ny far eller mor. Det kan således være både biologi og fællesskabsfølelse, der har betydning for børns opfattelse af familien.

Børn i dag

Langt de fleste børn trives og har det godt, ligesom hovedparten er tilfredse med deres skolegang. Faktisk har de danske skoleelever ganske høje tanker om sig selv og deres færdigheder. Det stemmer ikke overens med virkeligheden, da danske skolebørn placerer sig gennemsnitligt i internationale undersøgelser om faglige færdigheder. Konklusionen må være, at den danske grundskole møder eleverne positivt, men er en smule slap i præstationskravene sammenlignet med andre landes skoler.

Den danske grundskole møder eleverne positivt, men er en smule slap i præstationskravene sammenlignet med andre landes skoler.

Forældres og børns værdier harmonerer ikke altid

De senere år har der været megen fokus på, hvordan forældres værdier præger børnene, og på om forskellige værdier skaber forskellige opvækstvilkår. Man kan ikke tegne et entydigt billede af nutidens forældre, fordi måden at være forældre på bl.a. afhænger af den sociale og kulturelle livsform.

Men som helhed er børn og forældre dog mere lige end tidligere og opdragelsesformen er mindre autoritær. Og forældre i dag hylder pædagogiske idealer som selvstændighed, ansvarlighed, tolerance og fantasi frem for lydighed og sparsommelighed, men ofte handler de på en anden måde i praksis.

Spørger man de 13-15-årige selv, er de vigtigste opdragelsesværdier ærlighed, lydighed og ansvarlighed, og de lægger ikke speciel vægt på selvstændighed og tolerance. Børn og forældre lægger med andre ord kun i begrænset udstrækning vægt på de samme værdier.

Sociale og kulturelle forhold spiller imidlertid også ind på opdragelsen. Fx har børn i eneforsørgerfamilier flere pligter hjemme end børn i kernefamilier. Børn af forældre med videregående uddannelse må selv bestemme mere. Og piger bidrager mere til husarbejdet end drenge. Her ligger måske noget af forklaringen på den manglende ligestilling i dag. Børns venskaber blander forældrene sig ikke i – med mindre venskabet rækker nedad i social henseende. Da blander forældrene sig for at få venskabet brudt.

En svær barndom

Et mindretal af danske børn, ca. 10 procent, lever under socialt belastende forhold. Der kan være tale om, at forældrene har alvorlige psykiske, sociale, helbreds- eller økonomiske problemer, ligesom der kan være tale om misbrugsproblemer.

For børnene kan det komme til at betyde en opvækst med omsorgssvigt eller med fysiske overgreb. Alvorlige belastninger i familien giver en svær barndom, og for nogle børn vil det få afgørende indflydelse også på voksenlivet, hvor barnet i højere grad end andre børn vil have risiko for dårlig tilpasning, psykosociale problemer og marginalisering.

Modstandsdygtige børn

Børns reaktioner på en belastet barndom er forskellige. Nogle klarer sig trods alle odds. Forældrenes sociale og psykiske ressourcer ser ud til at være af afgørende betydning. Hvis forældrene har psykiske problemer, har børnene en øget risiko for selv at få vanskeligheder med den sociale tilpasning. Modstandsdygtighed kan derfor have en forbindelse med de ressourcer, der trods alt er i familien eller i netværket til at støtte barnet. Teoretisk relateres denne forskning til begrebet mening, som det bruges i nyere udviklingspsykologisk teori, hvor den mening eller betydning en given hændelse får for barnet, menes at have en større betydning for barnets liv end hændelsen i sig selv behøver at have.

Børn anbragt uden for hjemmet

I Danmark anbringes dobbelt så mange børn uden for hjemmet som i de øvrige nordiske lande. Til gengæld har vi kun halvt så mange tvangsanbringelser. Anbringelse uden for hjemmet betragtes som en sidste udvej og som en midlertidig løsning, men anbringelsen kommer i højere og højere grad til at gælde hele opvæksten.

Børn fra socialt belastede hjem bliver anbragt uden for hjemmet i en tidligere alder end børn fra mere ressourcestærke hjem.

Argumentet mod anbringelse er, at det kan få alvorlige konsekvenser for barnet. Argumentet for anbringelse er, at det kan få alvorlige konsekvenser for barnet at lade være. Problemstillingen er af væsentlig samfundsmæssig interesse og følges af SFI.

At bryde den sociale arv

De mange timer børn tilbringer i pasningstilbud og skole med professionelle pædagoger og lærere i en ensartet, kvalitetsfyldt dagligdag kunne måske modvirke den sociale arv. Men det er ikke tilfældet.

Hverken daginstitutioner eller skole formår at udglatte ulighederne i løbet af barnets opvækst. Børn fra belastede hjem fungerer dårligere end børn fra ressourcestærke hjem, og de har svært ved at leve op til kravene i samværet med andre børn. Brud med den sociale arv udgør et væsentligt forskningsområde, som SFI fremover vil søge at belyse.

Hverken daginstitutioner eller skole formår at udglatte ulighederne i løbet af barnets opvækst.

Nanna 9 år, Sydhavnen

"Der sidder vi og spiser
frokost. Det synes jeg er
rart. Det er rarere, når det
er dejligt vejr at sidde
udenfor end at sidde in-
denfor."

Familien

Familier i Danmark

Familien som institution

Familie – hvad er det?

For de fleste fremstår familie som et umiddelbart og tilsyneladende naturligt fænomen. Men ved nærmere eftertanke er det måske knap så indlysende, hvorfor man giver nogle personer status som familiemedlem, mens andre ikke indlemmes i familiekredsen. Man kan definere og afgrænse familien efter flere kriterier. En familie kan fx forstås som de individer, der bor i samme husstand som én selv. Her opererer man med et såkaldt domestisk kriterium. Familierelationer kan også defineres som et blodsfællesskab, dvs. dem man deler arvmasse med, enten ned langs generationerne eller udad i det samme slægtled. Eller familiemedlemmer kan være personer, som man er blevet juridisk forbundet med gennem ægteskab eller ved at vedkende sig moder- eller faderskabet til et barn. Andre vil måske afgrænse deres familie som den kreds af personer, de føler sig knyttet til, også selv om der aldrig har været et fællesskab gennem husholdningen, blodet eller loven. Familie- eller slægtskab er den kulturelt bestemte måde at organisere en bestemt type sociale relationer på, og måske kommer den franske sociolog Pierre Bourdieu (1997) en afgrænsning nærmest, når han siger, at familien er den kreds af individer, som man nærer pligtige følelser og følelsesmæssige forpligtelser overfor.

Familien er den kreds af individer, som man nærer pligtige følelser og følelsesmæssige forpligtelser overfor.

Man kan med andre ord lægge forskellige snit ned over familien, når man udforsker den. Ofte vil der i praksis være en overlapning mellem de forskellige kriterier – et eksempel herpå er den biologiske kernefamilie med børn og to gifte forældre: Her falder de biologiske, juridiske, domestiske og sociale kriterier sammen. Men det gør sig ikke gældende i alle tilfælde. I familier, der er baseret på adoptionsforhold, er der ingen biologiske bånd mellem forældre og børn. Det samme gør sig gældende for sammenbragte familier og plejefamilier, men for disse gælder det som oftest ydermere, at der heller ikke er nogen juridisk forbundethed mellem børn og voksne. Et andet eksempel er skilsmissefamilier, hvor den ene af forældrene ikke længere bor sammen med børnene; i nogle tilfælde afbrydes kontakten endog helt, men alligevel vil man måske mene, at der eksisterer et familieband. I de familielivsstudier, vi gennemfører, opererer vi som udgangspunkt med en bred forståelse af, hvad en familie kan være, men i den konkrete forskningsproces vil det i praksis ofte være nødvendigt at foretage nogle mere specifikke afgrænsninger for at kunne analysere en problemstilling. Et fællestræk ved de undersøgelser, som er omtalt her, er, at der er tale om børnefamilier, dvs. forskellige konstellationer af en eller to forældre med børn, som endnu ikke har nået den alder, hvor de er flyttet hjemmefra. Et andet fællestræk er, at vores indsigt overvejende er baseret på data fra kvantitative undersøgelser, dvs.

spørgeskemaer og registre. Sådanne afgrænsninger har sine omkostninger, fordi der derved bliver andre dimensioner ved familielivet, som vi kan sige mindre om. Fx har vi sparsom indsigt i samspillet hen over generationerne: En bedre forståelse af forpligtelser mellem de ældre generationer (bedsteforældre) og de yngre (voksne børn og børnebørn) vil være central at have for at kunne vurdere, hvordan omsorgsfunktionerne varetages i velfærdssamfundet.

Kernefamilien taber terræn

Gennem de sidste 40 år har vi været vidner til væsentlige demografiske ændringer, som på forskellig vis har påvirket såvel rammerne om familielivet som relationerne mellem familiemedlemmerne: Begyndelsen af perioden var karakteriseret ved, at skilsmissetallet begyndte at stige, ligesom man kunne registrere, at folk giftede sig senere. Samtidig var der et fortsat fald i fødselstallet. Senere, fra omkring 1970, begyndte samboskabet, dvs. samliv uden ægteskab, at sprede sig fra de nordiske lande og sydoover. Fra 1985 har man kunnet iagttage, dels at skilsmissemniveauet begyndte at stabilisere sig, dels at kvinderne udsatte deres fødsler (Lesthaeghe, 1995). I Dan-

I Danmark er gennemsnitsalderen for førstegangsfødende mødre steget fra 22,5 år til 27,5 år på 30 år.

mark er gennemsnitsalderen for førstegangsfødende mødre således steget fra 22,5 år til 27,5 år på 30 år. Væksten i skilsmisser og samboskab har i kombination med andre ændringer i befolkningssammensætningen, fx flere ældre, betydet, at den ægteska-

belige kernefamilie har tabt terræn som familietype. De nævnte udviklingstræk har ikke kun fundet sted i Danmark, men gælder for de fleste vestlige lande. Det er imidlertid også vigtigt at være opmærksom på regionale demografiske karakteristika. Danmark og det øvrige Skandinavien adskiller sig fra andre lande, især i Sydeuropa, ved at der fødes relativt mange børn, og ved at der er en høj andel af samboere. Ikke mindst er det karakteristisk for de skandinaviske lande, at der bliver født mange børn uden for ægteskab. Langt de fleste af disse børn fødes af samboende par. Kun en mindre andel, omkring 4 procent, af hver fødselsårgang bliver født af enlige mødre, og dette niveau har været konstant gennem en længere årrække.

Den patriarkalske families krise

Flere faktorer har medvirket til, at familien har ændret sig. For det første indebar den økonomiske velfærdsstigning fra begyndelsen af 1960'erne, at der opstod et behov for mere og bedre uddannet arbejdskraft. Det førte dels til en uddannelseseksplosion, dels til at kvinder i øget omfang kom ind i arbejdsstyrken. Disse forhold har utvivlsomt bidraget til at forlænge ungdomsperioden og til at udsætte familiedannelsen, ligesom ægteskabet mistede betydning som økonomisk sikkerhedsnet for kvinder. Det var ikke længere nødvendigt at gifte sig for at blive forsørget og sam-

tidig behøvede man ikke at blive i et dårligt fungerende ægteskab af økonomiske grunde. Familiens økonomi blev derfor også i højere grad end tidligere baseret på, at begge parter havde lønindkomst. For det andet spiller udviklingen på det medicinsk-teknologiske felt ind: Især udviklingen af p-pillen, men også adgangen til at få fri abort har bidraget til, at man har fået øget kontrol over fertiliteten. Man kan i højere grad selv bestemme, hvornår og hvor mange børn man vil have. Den politiske udvikling på både statsligt niveau og græsrodsniveau, fx kvindebevægelsen, er en tredje væsentlig faktor. Man har om den skandinaviske velfærdspolitik sagt, at den har gået hånd i hånd med kvindepolitiske interesser, fordi den var tidligt ude med dagpasningsinstitutioner og andre velfærdsordninger for familien (fx Leira, 1996). Dette har muliggjort, at kvinder kunne deltage i arbejdslivet og samtidig have børn. Småbørnsmødre i Norden har sammenlignet med andre lande ikke alene en meget høj erhvervsfrekvens, men mange er også i fuldtidsbeskæftigelse. Som en tredje faktor taler man om den kulturelle moderniseringsproces. Tankegangen er, at vi gennem historien har gennemløbet en gradvis individualiseringsproces, der har frigjort individerne fra traditionens bånd, herunder de fast definerede normer for, hvordan bl.a. kønsrollerne skulle udformes. Denne proces ser ud til at være accelereret gennem de sidste årtier. Det enkelte individ bærer i højere grad end tidligere selv ansvaret for at skabe sin egen identitet og udforme sin egen biografi. Dette ansvar har på samme tid karakter af både frihed og tvang. Det er et projekt der kræver en høj grad af refleksivitet og omstillings-evne og lægger et stort pres på det enkelte individ for at få tilværelsen til at lykkes.

Det enkelte individ bærer i højere grad end tidligere selv ansvaret for at skabe sin egen identitet og udforme sin egen biografi.

Grund til bekymring?

Bekymringen for familien har ikke kun aktuelt, men også i historisk perspektiv ofte været en væsentlig drivkraft for mange af de familiestudier, der er gennemført. Det har imidlertid været skiftende, hvad bekymringen har drejet sig om. I dag er opmærksomheden især rettet mod en række forhold, som antages at lægge pres på enten familien som institution eller på det indre familieliv. En bekymring retter sig mod påvirkningen fra arbejdsmarkedet: Hvilken betydning og konsekvens har det, at begge forældre i dag er tilknyttet arbejdsmarkedet, at de tilbringer mange timer hver dag uden for hjemmet, og at en del af børneomsorgen varetages af institutioner uden for familien? En anden bekymring udspringer af de tiltagende krav om omstillingsevne, fleksibilitet og mobilitet: Bliver konsekvensen, at individualiteten fremhæves på bekostning af familiens fællesskab? En tredje type bekymringer retter sig mod skilsmisseudviklingen: Skal stigningen i samlivsbrud anskues som et tegn på, at familien er overbelastet, og ikke mindst, hvilke konsekvenser har familieopløsninger for børnene?

Familien er ikke under afvikling, men dens betydning ændrer sig – som den altid har gjort – fordi der stilles nye funktionskrav til den.

Blandt familieforskere diskuteres det, hvordan de samfundsmæssige udviklingstræk skal fortolkes. Nogle forskere er tilbøjelige til at anlægge en pessimistisk synsvinkel, når de fx fremhæver, at familien gradvist er blevet tømt for funktioner, eller at den helt er under opløsning (Holter, 1975; Berger & Berger, 1983; Lasch, 1998; Popenoe, 1988). Andre anskuer i højere grad og mere optimistisk udviklingen som en forandringsproces: Familien er ikke under afvikling, men dens betydning ændrer sig – som den altid har gjort – fordi der stilles nye funktionskrav til den. Bl.a. er det blevet fremhævet, at familien i højere grad end tidligere nu er blevet et intimitetsreservat, hvor individerne har deres følelsesmæssige basis (fx Dencik, 1999).

Et godt arbejdsliv giver et godt familieliv

Der hersker i dag i den offentlige debat en bekymring for, at forældre arbejder for meget set i forhold til den mængde tid, de bruger sammen med deres børn. Man hører forældre give udtryk for, at de er under tidspres og har svært ved at få tingene til at hænge sammen i hverdagen. Flertallet af danske småbørnsforældre har en stabil tilknytning til arbejdsmarkedet. 93 procent af småbørnsfædre er knyttet til arbejdsmarkedet, og næsten alle er fuldtidsbeskæftigede. Når det drejer sig om småbørnsmødre er 70 procent i arbejde, og blandt disse er det ca. to tredjedele, der arbejder på fuld tid [se 17, 38].

Spørgsmålet om, hvordan arbejdslivet influerer på familielivet, og dermed påvirker forholdet mellem forældre og børn, er komplekst og kræver forskellige undersøgelsestilgange for at blive fuldt belyst. En nyere undersøgelse fra SFI om sammenhængen mellem arbejdsliv og familieliv kan ikke understøtte bekymringen om, at forældrenes stigende arbejdsbyrde i sig selv påvirker børns trivsel negativt og dermed skulle medføre en mere stresset opvækst for børnene, fx i form af mindre tolerante forældre og flere konflikter i familien. Der kan i undersøgelsen heller ikke findes belæg for, at forældres engagement i arbejdet skulle medføre, at de føler sig splittede mellem hensynet til arbejdet og hensynet til børnene [37, 45, 48]. Resultaterne peger snarere i retning af, at et udfordrende og godt arbejdsmiljø, hvor man har selvbestemmelse og kontrol over arbejdets tilrettelæggelse, giver mere overskud til familielivet. Det har en positiv effekt på forældres væremåde over for deres børn. Som udgangspunkt påvirkes børn af deres forældres følelsesmæssige tilstand, og derfor formodes de at nyde godt af den indlevelse og det engagement, som forældres trivsel på arbejdspladsen kan afføde [38]. I den samme undersøgelse kunne man ikke se, at forældres lange arbejdsdage i sig selv skulle være negativt forbundet med familiens trivsel.

Disse omstændigheder betyder imidlertid også omvendt, at forældres manglende trivsel i arbejdslivet, som følge af et utilfredsstillende arbejdsmiljø, en usikker arbejdsituation eller arbejdsløshed kan have negativ indflydelse på samværet i familien. Disse forhold kan medføre, at forældre får stress og opfatter sig som mindre værdsatte, hvilket kan føre til, at der er mindre overskud til familien. I forhold til børnene kan det give sig udslag i en opdragelsesstil, der kan karakteriseres som mere autoritær; bl.a. møder børnene mindre varme og får mindre respons fra forældrene. Navnlig arbejdsløshed kan få negative sociale, psykiske og økonomiske konsekvenser for familielivet. Statistisk set er arbejdsløshed desuden forbundet med en øget risiko for misbrug, vold og selvdestruktiv adfærd og for, at forældrene går fra hinanden. I familier med langvarig arbejdsløshed er der således risiko for et større antal sociale problemer, som kan have en skadelig indflydelse på børns liv. En fast tilknytning til arbejdsmarkedet kan reducere forældres psykosociale problemer, men undersøgelser viser også, at forekomst af arbejdsløshed er meget ujævnt fordelt, idet langvarigt arbejdsløse mennesker har sværest ved at komme ind på arbejdsmarkedet igen. Dertil kommer, at arbejdsløshed oftest rammer personer med den korteste skolegang bag sig [37, 43, 44, 45].

Mange former for familie

Væksten i både skilsmisser og andelen af samboere, dvs. par, der lever sammen uden at være gift, kan anskues som et tegn på, at båndene mellem kernefamiliens medlemmer er blevet genstand for øget individualisering og valgfrihed. Tidligere tiders normer om, at man burde gifte sig, hvis fx kvinden blev gravid, eller at en vielsesattest var nødvendig for at få en fælles bolig, har mistet deres betydning. I dag kan man uden at møde fordømmelse eller sanktioner fra omverdenen til- eller fravælge ægteskabet og som ugift forældrepar er der mulighed for at fravælge den fælles forældremyndighed. Denne udvikling har forskellige lovgivningstiltag på både det socialpolitiske og familieretslige område bidraget til at understøtte. Spørgsmålene er, hvilken betydning de juridiske bånd har som ramme omkring familielivet og hvorfor folk går fra hinanden.

SFI-publiceringer

17) Christensen, E. (2000)

Det 3-årige barn. Udvikling – opdragelse – familie – samfund. København: Socialforskningsinstituttet 00:10.

37) Nygaard Christoffersen, M. (1999)

Barn og ungdoms levekår i Norden – sociale indikatorer på børns levekår. Rapport. Nordisk Ministerråd, Tema-Nord 1999:563.

38) Nygaard Christoffersen, M. (1999)

Familiens udvikling – den danske model, i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familier i det postmoderne samfund. København: Hans Reitzels Forlag.

43) Nygaard Christoffersen, M. (2000)

Risk Factors for parents' attempted suicide. A register-based longitudinal case-cohort study of Danish parents with teenage children born in 1966 and 1973. Paper for 8th European symposium on suicide and suicidal behaviour, Slovenia.

44) Nygaard Christoffersen, M. (2000)

Growing up with unemployment: A study of parental unemployment and children's risk for abuse and neglect based on national longitudinal 1973-birth cohorts in Denmark. *Childhood*, 7, 4, p. 421-438.

45) Nygaard Christoffersen, M. (2000)

Will parental work or unemployment influence pre-school children's stress reactions? – Some hypothesis about correspondence between work and family life. Paper for 10th Nordic Social Policy Research Seminar, Oslo.

48) Nygaard Christoffersen, M. (2000)

Trends in fatherhood patterns – the Danish model. Paper at the Seminar at Centre for Population Studies, London School of Hygiene and Tropical Medicine, London.

Referencer

Berger, B. & Berger, P. (1983)

The War over the Family. Capturing the Middle Ground. Harmondsworth: Hutchinson & Co.

Bourdieu, P. (1997)

Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handlen. København: Hans Reitzels Forlag.

Dencik, L. (1999)

Små børns familieliv – som det formes i samspillet med den udenomsfamiliære børneomsorg. Et komparativt nordisk eksempel, i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familie i det postmoderne samfund. København: Hans Reitzels Forlag.

Holter, H. et al. (1975)

Familien i klassesamfundet. Oslo: Pax

Lasch, C. (1998)

Den bestrålede familie. Et tilflugtssted i en hjerteløs verden. Højbjerg: Hovedland.

Leira, A. (1996)

Fra statsfeminisme til statsfamilisme? Om mor, far, stat og marked i 1900-åra, i: Brandth, B. & Moxnes, K.: Familie for tiden. Stabilitet og forandring. Oslo: Tano Aschehaug.

Lesthaeghe, R. (1995)

'The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation', i: Oppenheim, M. & Jensen A.M. (eds.) *Gender and Family Change in Industrial Countries.* Oxford: Clarendon Press.

Popenoe, D. (1988)

Disturbing the Nest. Family Change and Decline in Modern Societies. New York: Aldine de Gruyeter.

Pardannelse

De konsoliderede gifter sig

En undersøgelse af, hvordan småbørnforældres juridiske status som samboende eller gifte varierer med forskellige demografiske og sociale baggrundsforhold, viser at valg af samlivsform i høj grad er betinget af, hvilken fase familien er i. Ægteskab er fx usædvanligt blandt helt unge førstegangsførelse, der kun har få års samliv bag sig. Omvendt bliver næsten alle børn, der befinder sig længere nede i søskenderækken og har ældre forældre, født i ægteskab. Sammenhængen mellem valg af samlivsform og demografiske faktorer som alder, samlivsvarighed og antal børn tyder med andre ord på, at ægteskab er knyttet til en mere konsolideret fase i tilværelsen, hvor man er blevet mere sikker på parforholdet og føler sig parat til at foretage fælles langtidsinvesteringer. Fx kan man iagttage, at giftetilbøjeligheden stiger, når børneflokkene forøges eller familien flytter i enfamiliehus.

Ægteskab er knyttet til en mere konsolideret fase i tilværelsen. Man er mere sikker på parforholdet og føler sig parat til at foretage fælles langtidsinvesteringer.

Forældres samlivsstatus har imidlertid også sammenhæng med de socio-økonomiske forhold i familien. De forældrepar, der er mest konsoliderede på arbejdsmarkedet, er hyppigere gift end andre. Sandsynligvis er indretningen af såvel det offentlige velfærdssystem som ægteskabsinstitutionen blandt årsagerne til, at der er sociale skævheder mellem samboere og gifte forældrepar: Personer, der modtager kontanthjælp kan have direkte økonomisk fordel ved ikke at være gift, mens de fleste af de rettigheder, der knytter sig til ægteskabet først for alvor bliver attraktive, hvis man har mulighed for at akkumulere økonomiske værdier.

Det helhedsindtryk, der danner sig, når man sammenligner de gifte og samboende forældre er, at samboskab som familieform forekommer at være baseret på et mere skrøbeligt fundament end det ægteskabelige samliv. Fx har børn, der fødes i sambosforhold, en større sandsynlighed for at opleve forældrebrud end børn født i ægteskab, også selv om man tager højde for en lang række andre faktorer. En forklaring er sandsynligvis, at de forældrepar, som vælger at gifte sig, er mere sikre på deres parforhold. Men det kan også være, at der er større psykologiske barrierer forbundet ved at bryde ud af et ægteskab end af et sambosforhold, bl.a. fordi en skilsmisse er en offentlig handling og kræver at man henvender sig til myndighederne [26].

Krager søger mager

Som følge af, at det moderne samfund er præget af en øget geografisk og social mobilitet, kunne man opstille en antagelse om, at der i højere grad end tidligere ville være en frihed til at danne par på tværs af kulturelle og sociale skel. Undersøgelser viser

imidlertid, at voksne mennesker fortsat vælger en partner, der kommer fra de samme sociale og kulturelle cirkler som dem selv. Et sådant mønster træder frem, når man sætter fokus på unge pars eget opvækstmiljø, dvs. belyser, hvilke stillingskategorier deres fædre har. Ud fra denne målestok kan man tale om et symmetrisk pardan-nelsesmønster, fordi unge forældrepar har en statistisk set ensartet social baggrund. Der eksisterer fortsat usynlige kulturelle og sociale bånd fra den enkeltes opvækst, som binder individet i valg af partner, så på dette område kan det moderne individs valgfrihed ikke siges at have sat sig igennem [5, 33, 48].

Også når man ser på unge forældres egne sociale forhold, er hovedtendensen, at der er en markant tilbøjelighed til, at de har valgt en partner, som har en erhvervsud-dannelse på samme eller lignende niveau som dem selv. Men disse analyser viser imidlertid også, at der er en systematisk tendens til, at mænd har en længere ud-dannelse end deres partner. Dette mønster gør sig gældende i halvdelen af alle dan-ske småbørnsfamilier. En sådan traditionel parkonstellation, hvor manden rangerer højere på den sociale skala end kvinden, er med andre ord fortsat ganske udbredt. Gennem de senere år har man imidlertid kunnet iagttage en tendens til, at dette mønster brydes af flere par: Andelen af utraditionelle familiekonstellationer, dvs. hvor moderen har længere erhvervsuddannelse end faderen – er således steget fra 15 procent til 29 procent i perioden fra midten af 1980'erne til midten af 1990'erne [33, 38].

Mænds forsørgerrolle ikke udspillet

Når man undersøger par- og familiedannelsesprocesser er det også vigtigt at rette blikket mod de personer, som ikke stifter familie. Her har undersøgelser vist, at der

gør sig sociale skævheder gældende. Mænd, som er socio-økonomisk svagt stillet, har statistisk set færre chancer for at stifte familie, end mænd, der har for-udsætninger for at opnå en stabil tilknytning til ar-bejdsmarkedet. Mænd, der indgår i et parforhold

Mænd, der indgår i et parforhold har generelt længere uddannelse end mænd, der lever alene.

har generelt længere uddannelse end de mænd, der lever alene. Analyser viser para-doksalt nok, at sammenhængen mellem socio-økonomisk gruppe og barnløshed er omvendt, når det gælder kvinder: Her er chancen for at være barnløs som 44-årig størst blandt de bedst stillede, dvs. de overordnede og ledende kvinder. Der kan være flere forskellige forklaringer på dette fænomen: En kan fx være, at barnløsheden er udtryk for et bevidst fravalg, fordi disse kvinder ikke har fundet det muligt at forene familieliv og karriere. En anden forklaring kan være, at de har ventet for længe med at få børn og derfor er blevet mindre fertile.

Alt i alt peger de forskellige undersøgelsesresultater i retning af, at mandens erhvervsmæssige sikkerhed fortsat er afgørende for kvinders valg af partner. Selvom familierne i dag er symmetriske, i den forstand, at begge forældre gennem deres erhvervsmæssige arbejde er ansvarlige for familiens økonomi, så vælger mændene ikke partner efter kvindens muligheder for at sikre familiens udkomme. Eller omvendt og noget provokerende udtrykt: Kvinder vælger den mand, der skal være far til deres børn, efter hans placering på den sociale rangstige [33, 38, 40].

Kvinder vælger den mand, der skal være far til deres børn, efter hans placering på den sociale rangstige.

Ægteskabsfælden

Set i et historisk perspektiv har kvinder og mænd haft forskellige måder at anvende deres tid på. Kønsrollemønstret var typisk baseret på en komplementær arbejdsdeling, hvor mændene påtog sig lønnet arbejde i produktionssfæren, mens kvinder var rettet mod de ulønnede reproduktive funktioner med omsorgs- og husholdningsarbejdet. I dag er det meget få yngre danske kvinder, der bærer stillingsbetegnelsen husmødre, kun omkring 1 procent [7, 26, 33, 38].

For at få et indtryk af, hvor langt ligestillingsprocessen er nået, kan man fx se på, hvordan mænd og kvinder anvender og fordeler deres tid til lønnet arbejde. Sætter man fokus på situationen i familier med småbørn, er det billede der tegner sig, at der i omkring halvdelen af familierne er en symmetrisk kønsarbejdsdeling, hvor begge arbejder omtrent lige meget, typisk på fuld tid. I den anden halvdel af familierne er organiseringen mere traditionel, forstået på den måde, at det her er typisk, at faren er fuldtidsbeskæftiget, mens moren arbejder på nedsat tid. Når man laver en gennemsnitsberegning over forældres tidsanvendelse til lønarbejde i alle familierne, viser analyser, at småbørnsfædre gennemsnitligt tilbringer omkring 6 timer mere på arbejdsmarkedet om ugen end mødre. Analyser viser videre, at der henover tid er en tendens til, at kønsrollemønstret i børnefamilierne får et mere traditionelt præg. I starten af familiekarrieren har forældrene et relativt symmetrisk udgangspunkt, men det ændrer sig generelt i retning af, at fædre påtager sig en større del af forsørgerbyrden og mødre en større del af omsorgsbyrden i takt med at børneflokkene forøges. Kønsarbejdsdelingen bliver med andre ord mindre symmetrisk [26, 33, 38].

Nybagte forældrepar valg af samlivsform viser endvidere, at ligestilling ser ud til at fungere som en ægteskabsfælde: Samboende forældrepar, der i udpræget grad havde haft spædbarnet som fælles projekt, giftede sig hyppigere end andre mere traditionelt indstillede sambo-forældrepar. Men da man 3 år senere undersøgte familierne var tendensen til symmetri imidlertid gået fløjten. På dette tidspunkt var de oprindeligt

ligestillede fædre ikke hyppigere aktivt på banen i omsorgsarbejdet for børnene end andre fædre. Tværtimod kunne de på dette senere tidspunkt karakteriseres som relativt traditionelle i både holdning og handling. Sådanne resultater danner grundlag for en tese om en paradoksal dynamik ved vore dages parforhold: At praktiseret ligestilling om barnet vil fremme ægteskabstilbøjeligheden, mens ægteskabet vil fremme et mere traditionelt kønsrollemønster [26].

SFI-publiceringer

- 5) **Bonke, J. (1997)**
Hans ægteskab/hendes ægteskab – økonomiske beslutninger i familier og hjemmeservice. København: Socialforskningsinstituttet 97:15.
- 7) **Bonke, J. (2000)**
The future of work in Europe: gendered patterns of time use, i: Gender use of time. Three European studies. European Commission. European Communities.
- 26) **Heide Ottosen, M. (2000)**
Samboskab, ægteskab og forældrebrud. København: Socialforskningsinstituttet 00:9.
- 33) **Nygaard Christoffersen, M. (1997)**
Spædbarnsfamilien. Rapport nr. 1 fra forløbsundersøgelsen af børn født i efteråret 1995. København: Socialforskningsinstituttet 97:25.
- 38) **Nygaard Christoffersen, M. (1999)**
Familiens udvikling – den danske model, i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familier i det postmoderne samfund. København: Hans Reitzels Forlag.
- 40) **Nygaard Christoffersen, M. (2000)**
Trends in family patterns. Family Policy. Bulletin of the Family Policy Studies Centre. Forår 2000.
- 48) **Nygaard Christoffersen, M. (2000)**
Trends in fatherhood patterns – the Danish model. Paper at the Seminar at Centre for Population Studies, London School of Hygiene and Tropical Medicine, London.

Forældreskab

Orlov tages ofte sent

Der har været flere motiver til at indføre orlov til børnepasning: For det første forventede man, at arbejdsløsheden kunne nedbringes, fordi forældres eller uddannelsessøgendes fravær på arbejdspladsen ville skabe midlertidige job til ledige. For det andet antog man, at orlovsmulighederne ville nedsætte ventetiderne på offentlig børnepasning. Ingen af disse effekter er imidlertid blevet opnået. Endelig var et tredje motiv, at orlovsmulighederne kunne bidrage til afhjælpe et stresset hverdagsliv for nutidens børnefamilier [33, 53]. Debatten om orlovsmuligheder har imidlertid også været præget af kritiske røster. Fx har der været peget på, at forældreorlov kan medføre en risiko for, at mødre med små børn fravælges til en given stilling på arbejdsmarkedet.

Undersøgelser har vist, at der hidtil i praksis er en tendens til, at mange forældre udtrykker ønske om at holde orlov, men reelt ikke har taget orlov eller fået nedsat arbejdstid, når behovet var der. Generelt har tendensen været, at kvinder arbejder mest, mens deres børn er små, det vil sige på det tidspunkt, hvor de kunne have mest brug for forældreorlov. For danske børn, der var 3 år i 1999, havde 70 procent af deres mødre lønarbejde, mens 10 procent havde orlov. Resten var arbejdsløse, under uddannelse eller hjemmearbejdende. 94 procent af fædrene havde fuldtidsarbejde. Mødrene venter ofte med at gå ned i tid, til deres børn kommer i skolealderen, måske fordi familien på dette tidspunkt har bedre råd. Det kan bl.a. hænge sammen med, at der i dag skal to fuldtidsindkomster til at finansiere boligudgifterne [17, 48].

Generelt har tendensen været, at kvinder arbejder mest, mens deres børn er små, det vil sige på det tidspunkt, hvor de kunne have mest brug for forældreorlov.

Generelt er det kun få fædre, der benytter sig af muligheden for at tage forældreorlov. En undersøgelse har bl.a. vist, at fædres tilbøjelighed til at tage orlov stiger, jo længere uddannelse og mere fast tilknytning moderen har til arbejdsmarkedet [53]. Den beskedne brug af fædreorlov kan bl.a. være begrundet i, at forældrene er nervøse for, om faderen kan få sit job igen, men det kan også hænge sammen med, at mænds brug af orlov til børnepasning ikke er et velkendt og anerkendt fænomen på arbejdspladserne. Som helhed er forældre ansat i den offentlige sektor de bedst stillede i forhold til at tage orlov, fordi de får fuld løn undervejs og i mindre grad end andre efterfølgende risikerer at miste deres job. Det er arbejdsgivere i den private sektor, der forholder sig mest skeptiske over for forældreorlov.

Barnet som projekt

Allerede for 100 år siden blev det 20. århundrede udråbt som barnets. Hermed indvarsledes et nyt humaniseret barndomssyn, der betonede barnets ret til individuel udfoldelse, omsorg og ikke mindst retten til at være barn (bl.a. Cunningham, 2000). Barndomsforskningen taler om, at der er sket en øget børnecentrering. I takt med det generelt faldende børnetal er børn i stigende grad blevet værdsat i kraft af deres emotionelle betydning. Denne betydning er måske yderligere blevet understreget på baggrund af de sidste årtiers udvikling på skilsmisseområdet. Med bevidstheden

Bevidstheden om andre nære sociale relationers udskiftelige karakter, kan få relationen til barnet til at fremstå som en psykologisk livsforsikring, dvs. som det eneste tilbageværende bånd, der ikke er til at bryde.

om, at andre nære sociale relationer har udskiftelighedens karakter, kan relationen til barnet komme til at fremstå som en psykologisk livsforsikring, dvs. som det eneste tilbageværende bånd, der ikke er til at bryde (Beck & Beck-Gernsheim, 1995). Også udviklingen på det medicinsk-teknologiske felt spiller en rolle. De præventionsmuligheder, der i dag står til rådighed med bl.a. p-piller og fri abort, indebærer,

at vordende forældre i højere grad selv kan planlægge, hvornår de er parate til at få børn. Reproduktionsteknologien muliggør, at man i højere grad kan få de børn, man vil have. Barnløshed accepteres ikke længere som en skæbne. Med udviklingen af pædagog- og psykologprofessionerne er barndommen tillige blevet genstand for en øget ekspertliggørelse, der trænger ind i familielivet og bidrager til at gøre forældreskabet til et refleksivt projekt: Man er ikke kun optaget af at være forælder, men forholder sig også til sig selv og sin egen praksis som forælder i en fortløbende proces.

Det dominerende indtryk, som undersøgelser af børns opvækstvilkår efterlader, er, at langt de fleste danske børn, der kommer til verden, betragtes som ønskebørn, at de udvikler sig og trives i deres familier, og at fleste forældre betragter forældreskabet som noget positivt [17, 33]. I forhold til forrige generation får danskerne børn i en senere alder, hvilket blandt andet beror på, at de unge indgår i længere uddannelsesforløb, og at de ofte ønsker at skabe en tryk social og økonomisk ramme, inden de sætter børn i verden. Samtidig får nutidens forældre også færre børn [31, 38]. Dette optimistiske billede må dog ikke overskygge det faktum, at et mindretal af børn allerede fra fødslen eller senere i barndomsforløbet lever under vanskelige eller endog stærkt belastende opvækstvilkår, se nærmere herom i afsnittet En svær barndom.

SFI-publiceringer

17) Christensen, E. (2000)

Det 3-årige barn. Udvikling – opdragelse – familie – samfund. København: Socialforskningsinstituttet 00:10.

31) Hestbæk, A-D. (1999)

Forældreskab i den moderne samfund, i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familier i det postmoderne samfund. København: Hans Reitzels Forlag.

33) Nygaard Christoffersen, M. (1997)

Spædbarnsfamilien. Rapport nr. 1 fra forløbsundersøgelsen af børn født i efteråret 1995. København: Socialforskningsinstituttet 97:25.

38) Nygaard Christoffersen, M. (1999)

Familiens udvikling – den danske model, i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familier i det postmoderne samfund. København: Hans Reitzels Forlag.

48) Nygaard Christoffersen, M. (2000)

Trends in fatherhood patterns – the Danish model.
Paper at the Seminar at Centre for Population Studies, London School of Hygiene and Tropical Medicine, London.

53) Rostgaard, T., Nygaard Christoffersen, M. & Weise H. (2000)

Parental Leave in Denmark, i: Moss, P. and Deven, F. (eds.) *Parental Leave: Progress or Pitfall?* Haag/Bruxelles, NIDI/CBGS Publications, 35, p. 25-44.

Referencer

Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (1995)

The Normal Chaos of Love. Cambridge: Polity Press.

Cunningham, H. (2000)

Børn og barndom i den vestlige verden efter 1500. Århus: Klim.

Andre familiemønstre

Når far og mor går fra hinanden

Set i et forløbsperspektiv vil omkring hvert tredje danske barn i løbet af barndommen opleve, at forældrene flytter fra hinanden. Efter en årrække med en stigning i andelen af opløste familier, ser denne udvikling nu imidlertid ud til at være stagneret. Sandsynligheden for at opleve samlivsbrud er især stor i begyndelsen af familiekarrieren. Halvdelen af alle forældrebrud sker således, inden børnene er fyldt 6 år. Risikoen for samlivsbrud er ulige fordelt i befolkningen: Familier med få socio-økonomiske ressourcer som lav indkomst og manglende uddannelse rammes hyppigere af samlivsbrud end mere velstillede familier. En anden del af familiebrudene kan henføres til andre risiko- eller belastningsfaktorer som fx teenagefødsel, psykisk sygdom, dårligt helbred, alkoholmisbrug, voldelig adfærd og kriminalitet. Også ægteskab på tværs af sociale og kulturelle skel har tendentielt større risiko for at blive opløst end parforhold, hvor parterne har en mere ensartet baggrund [51]. Men de nævnte faktorer, der er indkredset på baggrund af statistiske informationer i store datamaterialer kan langt fra forklare forekomsten af alle samlivsbrud.

Tager man et øjebliksbillede af den danske børnebefolkning, er det flertallet, omkring tre ud af fire, der lever i kernefamilie med begge biologiske forældre.

Tager man et øjebliksbillede af den danske børnebefolkning er det flertallet, omkring tre ud af fire, der lever i kernefamilie med begge biologiske forældre. Ca. hvert 10. barn lever i en sammenbragt familie med en biologisk forælder og en stedforælder, mens

de resterende 15 procent lever i eneforsørgerfamilier. Denne fordeling har været nogenlunde konstant gennem den senere årrække. Eneforsørgerfamilier etableres fortrinsvis på baggrund af forældres skilsmisse, men kan også i sjældnere tilfælde skyldes, at den ene forælder afgår ved døden, eller at barnet er født af en enlig mor, der ikke etablerer sig i et parforhold. Udviklingen i skilsmisser og samlivsbrud er en faktor, der på væsentlig måde påvirker relationen mellem forældre og børn, og det er derfor centralt at have forskningsmæssigt fokus på, hvordan familier organiserer forældreskabet, når kernefamilien bliver opløst [21].

Sammenlignet med børn i kernefamilier indebærer det en generel forringelse af de materielle levevilkår at være barn i en eneforsørgerfamilie. Skønt eneforsørgere langt fra er nogen homogen social gruppe, er det overordnede billede dog, at der i disse familier er en markant større andel forældre, som er arbejdsløse og derfor er afhængige af de offentlige indkomststøtter, som lider betydelige økonomiske afsavn og som lever i dårlige boligforhold [17, 26]. En undersøgelse, der sammenligner enlige fædres og enlige mødres vilkår, viser, at de enlige fædre generelt befinder sig i en bedre position end enlige mødre med hensyn til erhvervsuddannelse, indkomstforhold, jobsikkerhed og personlig trivsel [34].

Barnets ret til to forældre er en problemstilling, som har været på den samfunds-politiske dagsorden gennem den senere årrække. Undersøgelser om forældreskabet efter samlivsbruddet viser, at de fleste danske børn opretholder kontakten til den anden forælder – oftest faren. Gennem 1990'erne er tendensen gået i retning af, at kontakthypigheden til samværsforælderen er øget, men egentlige deleordninger, hvor barnet bor lige meget hos begge forældre, hører stadig til sjældenhederne. Undersøgelser tyder også på, at de fleste forældrepar kan finde ud af at etablere et rimeligt og fordrageligt samarbejdsklima omkring barnet. Dette er afgørende for barnets trivsel, for både dansk og international forskning har vist, at det er belastende for skilsmissebørn, hvis der er intense konflikter mellem forældrene [23]. Ud fra de oplysninger, der er til rådighed antager man, at ca. 10 procent af skilsmissebørnene har forældre, hvis relationer er stærkt konfliktbetonede [26].

Når det drejer sig om den formelle del af forældreansvaret, er den fælles forældremyndighed blevet gradvist mere populær i befolkningen. Også på det lovgivningsmæssige område har man gennem forskellige ændringer i løbet af 1990'erne tilskyndet ugifte forældrepar til at få denne ordning. Målet har været at styrke retstilstanden mellem børn og fædre. Der kan dog ikke findes forskningsmæssigt belæg for, at de juridiske konstruktioner mellem familiemedlemmerne i sig selv har nogen væsentlig betydning for, hvordan det fortsatte forældreskab fungerer i praksis. Forudsætningerne for, hvor omfattende samarbejdet om børnene bliver efter samlivsbruddet, ser i en vis udstrækning ud til at bero på "tykheden" i familiemedlemmernes relationer og på organiseringen af familielivet, allerede mens kernefamilien var intakt. "Tykhed" refererer til den forbundethed, der har været i familiefællesskabet, fx at forældrene eller kernefamilien som helhed har en lang fælles livshistorie, eller at forældrene har været gift. Chancen for et fortsat forældreskab er således større, hvis kernefamilien har haft en lang fælles livshistorie og hvis barnet dengang var et fælles projekt, mens fx tynde eller belastede forældrerelationer omvendt kan betyde, at samarbejdet om skilsmissebarnet bliver reduceret [25, 26, 27].

Når det drejer sig om den formelle del af forældreansvaret, er den fælles forældremyndighed blevet gradvist mere populær i befolkningen.

Faren får sjældent børnene

I rundt regnet 9 ud af 10 tilfælde er det moren, der bliver den daglige omsorgsperson, når forældre går fra hinanden. Andelen af børn, som bor sammen med deres far, varierer dog afhængigt af barnets alder. Undersøgelser har vist, at der ofte har ligget særlige forhold til grund, når det er fædre, der står alene med det daglige ansvar for børnene. Det kan fx være, fordi moren er død eller ude af stand til at påtage sig forældreansvaret pga. sygdom. Chancerne for at blive den eneste daglige omsorgsforælder er således meget forskellige for mænd og kvinder [34].

Selv om der både i befolkningen og hos myndighederne er en bevidsthed om, at begge forældre må på banen efter kernefamiliens opløsning, må man ud fra et strukturelt perspektiv alligevel sige, at et socialt fænomen som samlivsbrud vil have tendens til at feminisere børns familieband. I vor kultur betragter vi relationen mellem mødre og børn som et ubrydeligt og permanent bånd, der synes at være funderet i en naturgiven orden. Denne orden bliver sjældent antastet, når forældre går hver til sit, bl.a. i kraft af, at barnet i de fleste tilfælde kommer til at bo hos moderen. Et fænomen som samlivsbrud bidrager til at fremhæve, at relationen mellem fædre og børn er baseret på et andet, mindre naturligt og derfor også mere skrøbeligt fundament. Når børns familieband brydes i forbindelse med et samlivsbrud, er det næsten altid kontakten til faren og dennes slægt, der mistes. Relationen mellem fædre og børn har i højere grad karakter af at skulle erhverves. Spørgsmålet bliver derfor, hvilke kvalifikationskriterier der skal til for at gøre en mand til en far. Forskning, der har fokuseret på denne problemstilling viser på den ene side, at mænds chance for at få eller bibeholde deres status som fædre for deres afkom fx har positiv sammen-

Relationen mellem fædre og børn har i højere grad karakter af at skulle erhverves. Spørgsmålet bliver derfor, hvilke kvalifikationskriterier der skal til for at gøre en mand til en far.

hæng med, om de er gode familieforsørgere [26, 27, 33, 54]. Men det har på den anden side også positiv sammenhæng med, om mænd påtager sig rollen som moderne, omsorgsfulde og engagerede fædre. På den måde kan man sige, at traditionelle og nye rolleforventninger til faderrollen sameksisterer side om side [26, 27].

Sammenbragte familier

For børn kan forældres samlivsbrud indebære, at gamle slægtsrelationer må redefineres og nye familieband konstrueres. En del skilsmissebørn oplever, at den ene eller begge biologiske forældre flytter sammen med en ny partner, og når dette sker, vil det som oftest være en stedfar, barnet kommer til at være sammen med til daglig. En undersøgelse [24] viser, at det sammenbragte familieliv kan konstrueres på forskellige måder. Det mest udbredte er en dobbelt-op-model, hvor barnet i tilgift til de to biologiske forældre får en ny social forælder i stedforælderen. Denne lægger lige så meget energi i forældrerollen, som biologiske forældre ville gøre det. I andre tilfælde fortsætter de to biologiske forældre med at være de primære forældrefigurer for barnet, mens stedforælderen indtager en mere tilbagetrukket rolle, fx som en voksen ven (blodsband-familier). Det kan også forekomme, at den ikke-samboende biologiske forælder er forsvundet ud af barnets tilværelse. I disse tilfælde sker det oftest, at stedforælderen går ind og påtager sig rollen som en ny far eller mor for barnet (erstatningsfamilier). Den måde, det sammenbragte familieliv i praksis bliver organiseret på, har stor betydning for børns forståelse af, hvad en familie er.

For børn i de såkaldte blodsband-familier er det – som for børn i kernefamilier – biologien, der bliver et vigtigt kriterium for afgrænsningen af, hvem der hører med til familien. For børn i fx erstatningsfamilier forbindes familiefølelser i højere grad med den solidaritet og det fællesskab, der følger af at leve under samme tag, mens de kulturelle forestillinger om blodsband spiller en mere underordnet rolle. Hvordan man egentlig skal definere en familie, beror på den sociale kontekst, dvs. hvem vi er sammen med, og hvad vi gør over for og føler i forhold til hinanden.

SFI-publiceringer

17) Christensen, E. (2000)

Det 3-årige barn. Udvikling – opdragelse – familie – samfund. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 00:10.

21) Heide Ottosen, M. (1998)

Er skilsmisser tegn på social disintegration, i: Zeuner et al.: Sociologisk teori om social integration. København: Socialforskningsinstituttet 98:18.

23) Heide Ottosen, M. (1999)

Børnesagkyndig rådgivning. Evaluering af et forsøg i to statsamter. (Evaluation of a Mediation Project For Families of Divorce In Two Local County Governor's Office Departments). København: Socialforskningsinstituttet 99:04.

24) Heide Ottosen, M. (1999)

Familieopfattelsen blandt børn i sammenbragte familier, i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familier i det postmoderne samfund. København: Hans Reitzels Forlag.

25) Heide Ottosen, M. (1999)

Samboskab, forældreskab og samlivsbrud. Tidsskrift for Velferdsforskning, 2, 3.

26) Heide Ottosen, M. (2000)

Samboskab, ægteskab og forældrebrud. København: Socialforskningsinstituttet 00:9.

27) Heide Ottosen, M. (2001)

Legal and social ties between children and cohabiting fathers. Childhood, 8 (1), p. 75-94.

33) Nygaard Christoffersen, M. (1997)

Spædbarnsfamilien. Rapport nr. 1 fra forløbsundersøgelsen af børn født i efteråret 1995. København: Socialforskningsinstituttet 97:25.

34) Nygaard Christoffersen, M. (1998)

Growing up with dad: a comparison of children aged 3-5 years old. Childhood, 5, 1, p. 41-54.

51) Nygaard Christoffersen, M. (2002)

Dissolved families. A prospective longitudinal cohort study of family strain before separation following school-children born in Denmark 1973, i: Carling, J. (ed.): Nordic demography: Trends and differentials. Scandinavian Population Studies, 13. Oslo: Unipub/Nordic Demographic Society. p. 231-250.

54) Zeuner, L. (1998)

Habermas: Den sociale integration trues af rationalitet og system, i: Zeuner et al.: Sociologisk teori om social integration. København: Socialforskningsinstituttet 98:18.

Julie 7 år, Nørrebro

“Det her, det er Ole, det er Klaus og det er Khalid. De sidder og spiller gameboy.”

“Spiller du gameboy?”

“Ja, – en der hedder Lone, hende har jeg lånt sådan et astma-spil af. Det er sådan noget, hvor man skal klare sådan nogle bannere, der hele tiden giver ham (en figur i spillet) astma og sådan noget. Han skal huske at tage sin medicin. Det er meget sjovt.”

Børns liv

Børn i dag

Børn som samfundsborgere

De fleste børn har det godt

Undersøgelser af skolebørns opvækstbetingelser peger på, at det altdominerende flertal af børn lever i traditionelle kernefamilier (ca. 75 procent af de 13-15-årige bor sammen med begge deres biologiske forældre), som materielt er velforsynede. Godt 85 procent af børnene bor i en eller anden form for enfamilieshus, og mere end 9 ud af 10 skolebørn har deres eget værelse med en høj udstyrsgrad, hvad diverse elektroniske kommunikationsmidler (radio, tv, båndoptager, computer mv.) angår. Halvdelen har nu deres eget tv på værelset. De fleste har rådighed over deres egne penge i form af lomme penge eller for de ældstes vedkommende: Indtægt ved fritidsjob. I fritiden går 80-85 procent til aktiviteter (sport, spil og spejder), som de selv har valgt [20]. Heri er der stort set ikke sket markante ændringer, siden SFI i 1987 første gang interviewede et repræsentativt udsnit af danske skolebørn. Undtagelsen er den eksplosive vækst i udbredelsen af forskellige former for elektroniske kommunikationsmidler.

Det altdominerende flertal af børn lever i traditionelle kernefamilier (ca. 75 procent af de 13-15-årige bor sammen med begge deres biologiske forældre), som materielt er velforsynede.

De samme undersøgelser, hvoraf den seneste blev gennemført i 1998, bekræfter, at skolebørnene gennemgående er tilfredse med deres skolegang. Som forventet er det navnlig de børn, der har et positivt billede af eget skolefagligt niveau, som er glade for at gå i skole [4]. Skoletilfredsheden er i øvrigt et felt, hvor Danmark placerer sig meget fordelagtigt i en international sammenhæng. Således viser en større undersøgelse af 15-åriges færdigheder i blandt andet læsning [1], at "De danske elever placerer sig i området omkring det internationale gennemsnit med hensyn til læsekompetence." Og om de unges selvopfattelse fremgår det af samme rapport, at de danske elever har en særdeles høj opfattelse med hensyn til deres egne evner i skolefagene. Når de to udsagn sammenholdes, synes der at være et misforhold mellem danske skoleelevers høje tanker om sig selv og deres faktiske færdighedsniveau. Det rejser spørgsmålet, om de unges selvindsigt hviler på et realistisk grundlag? Rapportens konklusion vedrørende skolens medansvar for dette er, "at den danske grundskole er omsorgsfuld og kærlig, den møder eleverne positivt, hvor de er – men den er nok også en smule slap i kravene til at yde og præstere i forhold til andre landes grundskole."

En undersøgelse af børn i 3-års-alderen [17] har det overordnede budskab, at de fleste danske børn trives og har det godt i deres familier. Kun de færreste børn i 3-års-alderen har problemer, men her er der til gengæld tale om en ophobning af problemer. Forældrenes psykiske og fysiske tilstand, samt deres socio-økonomiske

forhold har betydning for, hvordan de opfatter deres barn, og for deres vurdering af barnets trivsel. Børn i resourcesvage familier præges af denne baggrund således, at de også selv har få ressourcer at trække på i relation til andre børn og voksne. Der synes med andre ord at være tale om det, man har kaldt en social arv.

Børn kan selv svare

Det nye syn på barndom betoner barnets ret til individuel udfoldelse, omsorg og ikke mindst retten til at være barn. Det hviler på en forståelse af børn som selvstændige og kompetente individer med egne erfaringer og meninger, de er i stand til at

Børn har noget originalt og værdifuldt at fortælle om deres eget liv.

udtrykke. Børn har noget originalt og værdifuldt at fortælle om deres eget liv. Introduktionen af et særligt børneperspektiv har et klart politisk perspektiv, forstået på den måde, at man forsøger at synliggøre

en gruppe mennesker (børn), som af forskellige grunde tidligere har været usynlig, med henblik på gennem deres synliggørelse at forøge deres muligheder for indflydelse på deres eget liv. Der er med andre ord dels tale om en bevægelse i forskningen mod en synliggørelse af børn og deres barndom, dels om en samfundspolitisk bevægelse med henblik på styrkelse af børns rettigheder. På det samfundspolitiske plan har bevægelsen givet sig til kende på en række områder. FN-konventionen om børns rettigheder, etablering af et nationalt Børneråd samt tilsvarende initiativer på kommunalt plan er synlige udslag af denne bevægelse. Yderligere åbner lovgivningen mulighed for, at børn nu inddrages tidligere og med større vægt af domstolene som vidner og i sociale sager om forældremyndighed ved skilsmisse. Det er fortsat et emne til diskussion, hvor langt man tør gå i retning af børns inddragelse i sager ved domstolene. På skoleområdet indvælges elever som medlem af skolebestyrelser. Diskussionen er ikke afsluttet. I officiel statistik optræder børn nu også som en selvstændig tællingsenhed, dvs. man opgør ikke blot antal familier med forskellige kendetegn, men tillige antal børn i familier med disse kendetegn [3, 15, 32].

De senere års undersøgelser om børn, som SFI har gennemført, inkluderer på forskellige måder det nye barndomsperspektiv. Det indebærer bl.a., at spørgeskema-baserede data om børn i et vist omfang er indsamlet ved brug af børn som interviewpersoner. Det spørgsmål, man i denne forbindelse kan stille, er, i hvilket omfang den forudsatte selvstændighed og kompetence hos børnene reelt er til stede i spørgeskema-sammenhæng. Kan børn – uanset alder og udviklingstrin – give meningsfulde svar på den slags spørgsmål, som normalt optræder i et sådant skema? Problemstillingen er gjort til genstand for en undersøgelse i SFI, hvorfra der foreligger enkelte resultater [2]. Artiklen peger på, at børn fra 7-års-alderen kan og gerne vil deltage som interviewpersoner i spørgeskemaundersøgelser, og at de i varierende

grad kan forventes at give meningsfulde svar på de stillede spørgsmål. Der er dog en aldersmæssig nedre grænse for, hvad børnene kan spørges om. Aldersgrænsens nærmere placering afhænger primært af temaet, men også af spørgsmålsformuleringen. Det er vigtigt, at børnene har et forudgående kendskab fra deres hverdag til det emne, som de bliver spurgt om.

SFI-publiceringer

1) Andersen, A. M. et al. (2001)

Forventninger og færdigheder. Danske unge i en international sammenligning. København: AKF, DPU og SFI-Survey.

2) Andersen, D. (2000)

Spørgeskema interview med børn – skulle det være noget særligt?, i: Schultz Jørgensen, P. & Kampmann, J.: Børn som informanter. København: Børnerådet.

3) Andersen, D. & Heide Ottosen, M. (2001)

Børn som respondenter. En oversigt over nyere forskningsbaserede overvejelser og erfaringer. København. Socialforskningsinstituttet. Arbejdsrapport.

4) Andersen, D. & Hestbæk, A-D. (1999)

Ansvar og værdier. En undersøgelse i børnefamilier. København: Socialforskningsinstituttet 99:22.

15) Christensen, E. (2000)

At blive synlig – men ikke udstillet, i: Schultz Jørgensen, P. & Kampmann, J.: Børn som informanter. København: Børnerådet.

17) Christensen, E. (2000)

Det 3-årige barn. Udvikling – opdragelse – familie – samfund. København: Socialforskningsinstituttet 00:10.

20) Fridberg, T. (1999)

Skolebørns fritidsaktiviteter. Kultur- og fritidsaktivitetsundersøgelsen 1998. København: Socialforskningsinstituttet 99:11.

32) Hestbæk, A-D. (2001)

FN's Børnekonvention og tvangsanbringelser i Norden. Nordisk Sosialt Arbeid, 2, 21, p. 82-93.

Værdier og ansvar

Ringes sammenhæng mellem forældres og unges værdier

Børns hverdagsliv udspiller sig i forskellige arenaer, hvor familien sammen med pasningsordning og skole indtager en central position. Familien udfolder sig inden for nogle strukturelle og ideologiske rammer. De strukturelle rammer er de samfundsmæssige betingelser, som familien er underlagt, specielt arbejdsmarkedets indflydelse på familielivet. De ideologiske rammer betegner normer for kønsroller og forældreroller, og disse idealers indflydelse på, hvordan familier tilrettelægger og lever deres dagligdag. I studiet af børns opvækstvilkår kommer man således ikke uden om at inddrage den familie, de er rundet af, dvs. at undersøge deres forældres muligheder og begrænsninger.

I takt med, at industrisamfundet trænges i baggrunden og det globaliserede videnssamfund trænger sig på i forståelsen af samfundets strukturering, optager den traditionelle klassetænkning os mindre og mindre. Til gengæld er der stor opmærksomhed omkring værdibaseret adfærd. Hvis det ikke er forankringen i bestemte sociale grupper eller klasser, som bestemmer familiernes dagligliv og dermed børnenes opvækstvilkår, adfærd og holdninger, er det måske forældrenes værdier. Denne synsmåde bygger på den antagelse, at holdninger og værdier kan være bestemmende for menneskers handlinger. Et centralt spørgsmål er derfor, om forskningen kan dokumentere en sådan årsagssammenhæng. Er det sådan, at børns opvækstvilkår er væsensforskellige alt efter de holdninger og værdier, deres forældre har? Er der en værdibestemt forskel på den praksis, forskellige familier har?

En undersøgelse af, hvordan de ændrede rammer præger nutidens forældre, peger på, at forældre generelt både er præget af tradition og modernitet i deres holdninger og handlinger [31]. Nutidens forældre prioriterer modernitetsprægede opdragelsesidealer som selvstændighed og ansvarlighed, fantasi og tolerance, frem for de mere gammeldags dyder som lydighed og sparsommelighed. Dette kan skyldes, at mange forældre påvirkes af den offentlige pædagogiske diskussion, som præger arbejdet i daginstitutioner og i de pædagogiske uddannelser. Undersøgelser har dog vist, at enigheden mest gør sig gældende med hensyn til de pædagogiske idealer, mens forældre oftere handler på en anden måde i praksis.

Undersøgelsen mener ikke, at der kan tegnes et entydigt billede af forældre i dagens Danmark, idet måden at være forældre på afhænger af kulturel og social livsform. Derudover kan der være uoverensstemmelse mellem de holdninger, som forældre giver udtryk for, og deres handlinger i praksis, samtidig med at en sammenligning af

holdninger ikke belyser den mening, som den enkelte tillægger eksempelvis opdragelsesbegrebet [31].

I en interviewundersøgelse med mødre til 3-årige børn [17] fremhæves det, at forældre og børn i dag er mere lige end tidligere, og at børn i højere grad er blevet et projekt for forældrene. Opdragelsesformen er blevet mindre autoritær. I undersøgelsen ønsker mødrene primært, at barnet skal opdrages til selvstændighed, hensyntagen til andre og ansvarsfølelse.

En undersøgelse af opdragelsesværdier i danske børnefamilier [4] viser, at nutidens forældre lægger mest vægt på ansvarlighed, solidaritet (forstået som vilje til at dele med andre og tolerance over for mennesker med en anden baggrund) og ærlighed. Forældrene mener endvidere, at den personlige frihed skal dyrkes med måde: Der skal sættes grænser, men samtidig skal børnene opfordres til at tage del i debat og beslutninger. Der er stærkt delte meninger om konkurrence som element i opdragelsen. På det generelle plan, fx som konkurrence mellem børn i skolen, er modstanden stor, hvorimod konkurrence synes acceptabel på velafgrænsede områder, fx i sport og spil.

De 13-15-årige blev i samme undersøgelse spurgt om, hvilke opdragelsesværdier de selv syntes var vigtigst. Ærlighed, lydighed og ansvarlighed var de hyppigst nævnte. Derimod lagde denne aldersgruppe ikke så stor vægt på selvstændighed, sparsommelighed og humanisme, dvs. accept af mennesker fra andre lande. Undersøgelsen har foretaget en kobling mellem de unges egne værdier og de værdier, deres forældre udtrykker. Et opdragelsesmæssigt succeskriterium kunne således være, at de positive værdier, forældre hylder, går i arv til deres børn, som også selv lægger vægt på disse værdier. Lægger forældre vægt på at lære deres børn ansvarlighed, måtte man forvente, at deres børn selv opfatter ansvarlighed som en vigtig værdi. Undersøgelsen viste imidlertid, at der kun i meget begrænset omfang var en sammenhæng mellem forældrenes og de unges værdier. Fx havde forældre, der lagde meget vægt på værdien ansvar, ikke specielt ofte børn, som lagde stor vægt på denne værdi.

Undersøgelsen viste imidlertid, at der kun i meget begrænset omfang var en sammenhæng mellem forældrenes og de unges værdier.

Ansvar og medbestemmelse

Opdragelse til ansvarlighed og medbestemmelse kan finde udtryk i en række dagligdags situationer, hvor beslutninger vedr. de større børn skal træffes. Jo ældre, jo mere indflydelse på egne forhold mener de 10-15-årige at have. Der er en tendens til, at drenge oplever at have mindre selvbestemmelse, end piger oplever. Hovedparten

bestemmer selv, hvilket tøj de skal have på i skole, hvilke kammerater de skal omgås i fritiden, og hvor meget tid de skal bruge på lektier. Det er områder, hvor forældrene giver slip i en tidlig alder. Omvendt er det kun en lille del af de 10-15-årige, der selv bestemmer, hvornår de skal være hjemme om aftenen. Forældrenes baggrund spiller i begrænset omfang en rolle. Der er en tendens til, at børnene selv må bestemme mere, hvis forældrene er karriereorienterede eller har en videregående uddannelse. Derimod slår forældrenes værdiorientering ikke afgørende igennem.

Socialt ansvar – frit valg

Ansvarsforståelsen hos børn og unge bygger på en tankegang om til- og fravalg – ikke på nødvendighed [8].

Hverken skole, fritidsklub eller forældre stiller i praksis krav om, at børn udviser socialt ansvar over for jævnaldrende.

Socialt ansvar fremmes ikke automatisk inden for de fællesskaber, børn og unge færdes i. Hverken skole, fritidsklub eller forældre stiller i praksis krav om, at børn udviser socialt ansvar over for jævnald-

rende. I stedet opererer både skole, forældre og fritidsledere med en opfattelse af børns sociale ansvar som lystbetonet. Dvs. en forestilling om, at ansvar er noget barnet vælger. Skolen har stor betydning for udviklingen af socialt ansvar, idet det viser sig, at de sociale mønstre, der udvikles i skolen, overføres til andre sammenhænge.

En ny, kvalitativt orienteret undersøgelse følger op på SFI's tidligere arbejde med ansvar og værdier, idet den sætter fokus på, hvordan børns sociale ansvar opfattes og forvaltes i skolen, fritidslivet og familien. I forhold til familien selv kan der udledes to former for ansvarsforståelse. Den ene knytter børnenes pligter sammen med en belønning (lommepenge), hvor det er muligt for børnene at påtage sig flere eller færre pligter og opnå en tilsvarende større eller mindre lommepengeindtægt. Som ansvaret her praktiseres, bliver det noget, som kan vælges til og fra. Heroverfor står en ansvarsopfattelse, som bygger på nødvendigheden af opgavernes udførelse. Familien er et fællesskab, som kun kan fungere, hvis alle lever op til deres ansvar over for fællesskabet. Eksempelvis kan et skolebarn have til opgave at hente yngre søskende i daginstitutionen. Børnene i disse familier har ingen mulighed for at smyge ansvaret af sig. Ansvarsdimensionen belyses endvidere i relation til børnenes sociale ansvar i skoleklassen. Skal ens barn tilskyndes til og støttes i at hjælpe og stille sig til rådighed for et svagere barn i klassen? Her påpeger rapporten en ambivalens hos forældrene, idet der på den ene side er en stærk forestilling om, at ens barn skal lære at hjælpe andre. Men denne holdning kommer i konflikt med en lige så stærk forestilling om, at ens barn risikerer at tabe ved at stille sig til rådighed for et svagere barn (læs: komme i dårligt selskab). Når det kommer til praktisk handling, synes det vigtigst,

at børnenes venskaber er ligeværdige og frivillige. Forældrene vil ikke blande sig i, hvem deres barn er ven med – medmindre venskabet rækker nedad i social henseende, for så mener forældrene, at de bør gribe ind til fordel for venskabets ophør.

Forældrene vil ikke blande sig i, hvem deres barn er ven med – medmindre venskabet rækker nedad i social henseende, for så mener forældrene, at de bør gribe ind til fordel for venskabets ophør.

Drenge vasker mindre op end piger

Børns bidrag i husholdningsarbejdet afhænger af barnets køn. Der stilles generelt ikke de samme krav og forventninger til drenge som til piger med hensyn til de hjemlige gøremål. Denne ulige fordelte arbejdsindsats mellem piger og drenge kan danne et grundlæggende mønster, som menes at kunne have betydning for, at der endnu ikke er opnået fuld ligestilling mellem kvinder og mænd [6].

De 10-15-åriges deltagelse i husarbejdet afhænger bl.a. af familiens sammensætning, viser en anden undersøgelse om ansvar og værdier i danske børnefamilier. Børn i eneforsørger-familier har flere pligter i hjemmet end børn i parfamilier. Endvidere synes det at spille en rolle, om der er en pige i børneflokkene. I familier, hvor der kun er piger, bidrager disse mere til husarbejdet, end drengene gør i familier, hvor der kun er drenge. I familier med en blandet børneflokk er drengenes deltagelse større end i de rene drenge-familier [4].

SFI-publiceringer

4) Andersen, D. & Hestbæk, A-D. (1999)

Ansvar og værdier. En undersøgelse i børnefamilier.
København: Socialforskningsinstituttet 99:22.

6) Bonke, J. (1998)

Børns husholdningsarbejde – er der forskel mellem piger og drenge? København: Socialforskningsinstituttet. Arbejdspapir.

8) Carøe, C. & Hohnen, P. (2002)

Betingelser for børns sociale ansvar. København: Socialforskningsinstituttet 02:4.

17) Christensen, E. (2000)

Det 3-årige barn. Udvikling – opdragelse – familie – samfund. København: Socialforskningsinstituttet 00:10.

31) Hestbæk, A-D. (1999)

Forældreskab i den moderne samfund, i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familier i det post-moderne samfund. København: Hans Reitzels Forlag.

Theis 10 år, Ishøj

"Det er taget til træning.
Jeg er på 2. holdet ... Vi
skal spille kamp på man-
dag. Jeg spiller midt ...
Vi har tabt 3 og vundet
2."

Social arv

En svær barndom

Risici og modstandsdygtighed

Et mindretal har det svært

Forskningen viser generelt, at størstedelen af de danske børn oplever en tryk barndom med gode sociale og materielle vilkår, mens et mindretal, ca. 10 procent, vokser op med alvorlige belastninger. Der kan være tale om en opvækst præget af svære psykosociale, helbredsmæssige eller økonomiske belastninger for forældrene, en opvækst, hvor forældrene har alvorlige psykiske problemer eller alvorlige misbrugsproblemer eller en opvækst, hvor barnet bliver udsat for omsorgssvigt, mishandling eller misbrug. Der er således tale om væsentlige og omfattende problemer, der kan have en afgørende indflydelse på livet og opvæksten for de relativt få børn, som på disse områder kan siges at have en opvækst præget af flere eller alvorligere belastninger, end flertallet af deres jævnaldrende. Derimod er der ikke tale om omfattende problemer i den forstand, at de vedrører dagligdagen for størstedelen af befolkningen.

Størstedelen af de danske børn oplever en tryk barndom. Det kun er relativt få børn, der har en opvækst præget af flere eller alvorligere belastninger.

Socialisering

Når opvæksten er præget af alvorlige belastninger, har det betydning for barnets socialisering, hvor socialisering skal forstås bredt som en proces, der forløber i samspil mellem ydre og indre faktorer, herunder relationerne til andre mennesker samt de historisk og kulturelt betingede opvækstvilkår.

Socialisering kan karakteriseres som de læreprocesser, der opstår, når barnet oplever og lærer i familien, i børnegrupper, daginstitution, skole og lokalsamfund. I samvær med de omgivende personer tilegner hvert barn sig en rolle – en plads – og lærer samtidig, hvem der indtager de andre roller, hvilke forventninger der er knyttet til de enkelte roller, og hvad der sker, bl.a. hvordan andre reagerer, hvis man ikke følger situationens implicitte normer og forventninger. I løbet af socialiseringsprocessen dannes barnets identitet, selv- og virkelighedsopfattelse, og barnet tilpasser sig efterhånden mere eller mindre gnidningsløst det omgivende samfund. Socialiseringen har betydning både for barnets integration i kammeratskabsgruppen og for det senere voksenliv. I begge tilfælde kan problemer i socialiseringsprocessen betyde, at barnet (og senere den voksne) kan belastes af isolering og udstødning af fællesskabet [22, 55, 35, 36, 54].

Risikofaktorer

Når man fastholder det lange perspektiv og fokuserer på barndommens betydning for det senere liv som voksen, bliver det væsentligt at undersøge, om der kan iden-

tificeres bestemte forhold i barndommen, som kan forudsige noget om risikoen for henholdsvis et "almindeligt godt voksenliv" og et voksenliv præget af psykiske, sociale og økonomiske belastninger eller en dårlig tilpasning til det almindelige samfundsliv. Man taler om identifikation af risikofaktorer.

Siden 1993 er der foretaget registerbaserede studier af to fødselsårgange (1966 og 1973), som er fulgt gennem barndom og ungdom. Hensigten har bl.a. været at undersøge, om det er muligt at pege på specifikke risikofaktorer i barndommen, som statistisk set har en sammenhæng med det senere voksenliv. De oplysninger, som indgik i analyserne, var voldsomme og tragiske belastninger som fx vold i familien, alkoholisme, kriminalitet og selvdestruktiv adfærd af forskellig art. Den forskningsmæssige interesse er at undersøge, om der kan påvises en sammenhæng mellem sådanne forhold i barndommen og voksenlivet.

I og med forskningen er baseret på registeroplysninger, er det muligt at indhente informationer om så mange personer, at også mere sjældne fænomener som fx selvmord, voldsdomme og sjældne sygdomme vil forekomme hos så mange, at det bliver muligt at foretage statistisk sikre analyser. Hvad angår de undersøgte forhold, er resultaterne således meget mere sikre, end hvad der ellers vil være tilfældet, når det drejer sig om forhold, der kun angår en mindre del af befolkningen. En ulempe er selvfølgelig, at man ikke kan spørge til alt, hvad der har interesse, og at oplysningerne i registrene kan være behæftede med fejl og mangler, ligesom undersøgelsen er begrænset af, hvad der allerede findes af tilgængelige informationer. Men registrene har dog indeholdt mange værdifulde informationer og har givet anledning til en række analyser og publikationer.

Uanset de sociale forhold i øvrigt har forældrenes arbejdsløshed en negativ indflydelse på børns trivsel.

En væsentlig analyse på baggrund af registerdatabasen er den tidligere omtalte analyse af, at forældrenes arbejdsløshed uanset de sociale forhold i øvrigt har en negativ indflydelse på børns trivsel [45]. Ud

over dette påvises der en lang række andre forskellige faktorer, der kan belaste børns opvækst og føre til mangeartede reaktioner. Et centralt resultat er, at de forskellige faktorer generelt kan påvises inden for den samme udsatte (socialt belastede) gruppe børn. Der er tale om forhold som forældre med lavt uddannelsesniveau, forældres kriminalitet, alkohol- og stofmisbrug, psykiske lidelser, selvmordsforsøg, samlivsbrud og vold i familien.

Analyserne peger utvetydig på, at når familien er belastet af en eller flere af disse risikofaktorer, får det konsekvenser for børnenes opvækst både på kortere og længere

sigt. Det forhold, at flere af risikofaktorerne findes i de samme familier, betyder, at det kan være svært at adskille, hvad der er årsag til et problem, og hvad der er virkning af et problem. De påpegede risikofaktorer udgør så at sige en ond cirkel, som de udsatte, dvs. socialt belastede børn vokser op indenfor, og som fortsætter med at påvirke dem i overgangen fra barn til ung og til voksen.

Unge med øget risiko

Hvis fokus flyttes til de unge, peger undersøgelserne på, at resourcesvage unge typisk er vokset op i belastede familier præget af forældres arbejdsløshed, samlivsbrud, børn anbragt uden for hjemmet, vold og alkoholmisbrug i hjemmet, ringe sociale netværk, samt forældres psykiske lidelser og eventuelle kriminelle adfærd. Dette er de hyppigst forekommende risikofaktorer i barndommen, og de kan få forskellige konsekvenser for de udsatte børn [19].

Generelt for både piger og drenge gælder det, at mangler og alvorlige problemer i barndommen, de typiske risikofaktorer, øger risikoen for selvmordsforsøg som ung [49, 50]. Mere kønsspecifikt har det vist sig, at drenge, der oplever et eller flere af disse belastende forhold i løbet af opvæksten, i ungdomsårene har øget risiko for at blive dømt for voldelig kriminalitet [52] eller for voldtægt [42], samt øget risiko for at blive arbejdsløse [46]. Det skal her bemærkes, at det er en meget lille del af den mandlige befolkning, der bliver dømt for enten voldelig kriminalitet eller voldtægt. Den absolutte risiko for at blive voldelig kriminel er derfor meget ringe. Når der alligevel tales om en øget risiko, er det kun muligt, fordi der indgår så mange personer i analyserne. Der er således tale om en relativt set forøget risiko, men de allerfleste børn med en belastet opvækst vil hverken udvikle sig til voldeligt kriminelle eller voldtægtsforbrydere.

Piger med lignende familiemæssig baggrund har øget risiko for at blive mødre i teenagealderen [47] og for at blive arbejdsløse [46].

En af de forklaringsvariable, der bruges i analyserne på registerdatabasen, er begrebet selvværd. Det er opfattelsen, at mange af de resourcesvage børn og unge er præget af et lavt selvværd. Man antager, at de primære sociale relationer udgør en væsentlig del af barnets identitetsskabende netværk. Når forældrene ikke trives og lever under pres, er der risiko for, at det påvirker barnets opvækst i en negativ retning. Forældre, der er præget af svære psykosociale, helbreds-mæssige eller økonomiske belastninger eller svære psykiske problemer eller misbrugsproblemer, risikerer således utilsigtet at skade barnets personlige integritet og værdighed, fordi de ikke har det fornødne overskud til at behandle barnet på en positiv og støttende måde. Den beskrevne

sammenhæng med selvværd som forklarende variabel kan sandsynliggøres som en mulig forklaring, ved at der kan påvises en sammenhæng mellem en opvækst, hvor forældrene var præget af de nævnte belastninger, og et statistisk øget forekomst af selvdestruktive adfærd (f.eks. selvmord og selvmordsforsøg) og kriminel adfærd [42, 49, 50, 52] samt psykiske lidelser [39].

En stabilisering af arbejdsmarkedet i form af mindre arbejdsløshed ville stille udsatte unge mænd med en ustabil relation til arbejdsmarkedet i en bedre situation.

Endvidere fremgår det, at manglende erhvervsmæssig uddannelse og manglende eller ustabil forbindelse til arbejdsmarkedet for den unge selv ser ud til at være en faktor, der alene eller sammen med de nævnte risikofaktorer under opvæksten statistisk set

kan forklare mange af de sociale problemer, som har indflydelse på, hvordan børn og unge udvikler sig. Undersøgelsen peger derfor på, at en stabilisering af arbejdsmarkedet i form af mindre arbejdsløshed ville stille udsatte unge mænd med en ustabil relation til arbejdsmarkedet i en bedre situation [44, 51].

Modstandsdygtige børn

Det er vigtigt, at være opmærksom på, at der tales om risiko og om identifikation af risikofaktorer. Der tales ikke om, at en svær barndom med sikkerhed vil føre til et vanskeligt voksenliv. Børns reaktioner på en socialt belastet barndom kan være meget forskellige og spænde fra et godt liv på trods, over flere psykiske problemer og dårligere velbefindende end deres jævnaldrende, til forskellige former for sociale og økonomiske problemer, psykiatriske problemer, selvdestruktiv adfærd eller kriminel adfærd.

Spørgsmålet om modstandsdygtige børn er endnu kun sparsomt belyst i den danske børne- og familieforskning. Forskningen kan tage udgangspunkt i såvel den klassiske som den nyere udviklingspsykologi. I den klassiske udviklingspsykologi (fx repræsenteret ved Erikson, 1983) opereres der med en opfattelse af barnet som et individ, der udvikles både socialt og personligt i og gennem relationerne til andre mennesker, først og fremmest forældrene eller andre nære personer. Det centrale er, at udviklingen forløber i trin nogenlunde svarende til barnets biologiske alder og at ethvert nyt udviklingstrin kun kan gennemleves tilfredsstillende, hvis det foregående trin er veloverstået. Ud fra den tankegang kan et dårligt forløb på et enkelt udviklingstrin få vidtrækkende konsekvenser. I værste fald kan der opstå varige skader, som ikke (eller kun vanskeligt) kan repareres senere i livet. En forebyggelse af varige skader handler derfor i høj grad om at sætte ind så tidligt som muligt.

I den nyere udviklingspsykologi (fx repræsenteret ved Fonagy et al., 1994; Rutter & Rutter, 1997; Rutter, 1999), er fokus ligeledes på sammenhænge mellem forskel-

lige hændelser i individets opvækst og senere dårlig tilpasning eller marginalisering i voksenlivet. Men det centrale begreb er her begrebet "mening". Udgangspunktet er, at individuelle erfaringer og begivenheder får betydning via den tolkning og kontekstuelle betydning (mening), som den enkelte tillægger hændelsen [11, 14].

Derfor bliver det væsentligt at se på, om barnet kan få hjælp til at danne mening i hændelserne. Dette forhold kan muligvis være afgørende for barnets modstanddygtighed over for de belastninger og risici, som en svær barndom fører med sig. I den forbindelse bliver det vigtigt at se på det nære miljø, barnet vokser op i. Man må antage, at der trods de svære problemer, der kan være tale om, alligevel er forskel på, hvor mange ressourcer forældrene eller andre nærstående har at tilbyde barnet, ligesom der vil være variationer med hensyn til, hvordan det enkelte barn oplever og fortolker problemerne. Det vil ligeledes være forskelligt, hvor meget hjælp og støtte børnene får til at bearbejde hændelser og problemer [10, 12, 14, 16, 18, 39, 41, 42].

Hvis far og mor har det svært, bliver det sværere for børnene

Generelt viser undersøgelserne, at forældre, der selv har svære belastninger, oftere end andre forældre byder deres børn en mere vanskelig og konfliktfyldt opvækst. Oftest tales der om, at forældrene ikke har det nødvendige overskud og den stabilitet, som et barns normale udvikling kræver. Hvis forældre decideret ikke lever op til omsorgsansvaret over for deres barn, er der tale om omsorgssvigt i form af vanrøgt, forsømmelse eller mishandling. Der skelnes mellem fysisk og psykisk, og mellem aktivt (intenderet) og passivt (ikke intenderet) omsorgssvigt. En landsdækkende undersøgelse [13] påviser, at blandt en årgang 0-1-årige børn udsættes mindst 4 procent for én af de fire nævnte former for omsorgssvigt (er mere udførligt beskrevet i Christensen, 1992). I alt 80 procent af de omsorgssvigtede børn lever i familier med svære sociale belastninger [13]. Det betyder, at 20 procent af gruppen af omsorgssvigtede børn befinder sig i hjem uden umiddelbare økonomiske, helbredsmæssige og psykosociale problemer. I de tilfælde kan det være sværere at få øje på problemerne, idet man ikke umiddelbart forventer at finde omsorgssvigt i familier, der fremtræder som mere ressourcestærke. Et eksempel på hvordan en statistisk undersøgelse kan pege på nogle generelle forhold uden samtidig præcist at kunne pege på, hvordan man så identificerer de resterende 20 procent. Hvis man skal ind i sådanne analyser, er det nødvendigt at anvende kvalitative undersøgelser.

I alt 80 procent af de omsorgssvigtede børn lever i familier med svære sociale belastninger.

Et tilsvarende resultat fra Børneforløbsundersøgelsen [17, 33] er, at hvis mor eller far har psykiske problemer, så er der en øget sandsynlighed for, at barnet har pro-

blemer i kontakten med jævnaldrende, og det bliver hyppigere drillet og slået af jævnaldrende. Vi kan ikke sige noget om hvorfor, men vi kan påvise en statistisk sammenhæng.

SFI-publiceringer

10) Christensen, E. (1999)

Forældre i fængsel – en undersøgelse af børns og forældres erfaringer. København: Socialforskningsinstituttet 99:5.

11) Christensen, E. (1999)

Social arv i familier med vold mod mor. Social Forskning. Temanummer om social arv. Socialforskningsinstituttet.

12) Christensen, E. (1999)

Børn i familier med alkoholmisbrug, i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familier i det postmoderne samfund. København: Hans Reitzels Forlag.

13) Christensen, E. (1999)

The Prevalence and Nature of Abuse and neglect of Children under Four: A National Survey. Child Abuse Review, 8, 2.

14) Christensen, E. (1999)

Social arv i voldsramte familier. Review af forskning. København: Socialforskningsinstituttet. Arbejdsrapport nr. 15.

16) Christensen, E. (2000)

Imprisoned Parents and Their Families. What can we do to minimize harmful consequences to the children? Journal of Child Centred Practice, 6, 2.

17) Christensen, E. (2000)

Det 3-årige barn. Udvikling – opdragelse – familie – samfund. København: Socialforskningsinstituttet 00:10.

18) Christensen, E. (2001)

Brug af legemlig afstraffelse i opdragelsen af 3-årige. Nordisk Psykologi, 53 (1), p. 47-71.

19) Ekspertgruppen om social arv (1999)

Social arv. København: Socialforskningsinstituttet 99:9.

22) Heide Ottosen, M. (1998)

Giddens og integrationsbegrebet, i: Zeuner et al.: Sociologisk teori om social integration. København: Socialforskningsinstituttet 98:18.

33) Nygaard Christoffersen, M. (1997)

Spædbarnsfamilien. Rapport nr. 1 fra forløbsundersøgelsen af børn født i efteråret 1995. København: Socialforskningsinstituttet 97:25.

35) Nygaard Christoffersen, M. (1998)

Rundt omkring Parsons, i: Zeuner et al.: Sociologisk teori om social integration. København: Socialforskningsinstituttet 98:18.

36) Nygaard Christoffersen, M. (1998)

Talcott Parsons' bidrag til forståelse af børns integration eller udstødning, i: Zeuner et al.: Sociologisk teori om social integration. København: Socialforskningsinstituttet 98:18.

39) Nygaard Christoffersen, M. (1999)

Risikofaktorer i barndommen – en forløbsundersøgelse særligt med henblik på forældrenes psykiske sygdomme. København: Socialforskningsinstituttet 99:18.

41) Nygaard Christoffersen, M. (2000)

Risikofaktorer i barndommen – langtidsvirkninger af forældres misbrug. Psykologisk Pædagogisk Rådgivning, nr. 3/2000.

42) Nygaard Christoffersen, M. (2000)

Who become convicted for rape? A longitudinal study of 1966-birth cohorts followed from the age of 14 to 27 years old. Paper at "The European Group for study of Deviance and Social Control". 28th Annual Conference, Stockholm.

44) Nygaard Christoffersen, M. (2000)

Growing up with unemployment: A study of parental unemployment and children's risk for abuse and neglect based on national longitudinal 1973-birth cohorts in Denmark. Childhood, 7, 4, p. 421-438.

45) Nygaard Christoffersen, M. (2000)

Will parental work or unemployment influence pre-school children's stress reactions? – Some hypothesis about correspondence between work and family life. Paper for 10th Nordic Social Policy Research Seminar, Oslo.

46) Nygaard Christoffersen, M. (2000)

Transformation from youth to adulthood: How much does childhood disadvantage affect the risks of youth unemployment? Paper at Graduate School for "Integration, Production and Welfare", Helsingør.

47) Nygaard Christoffersen, M. (2000)

Why choose teenage childbearing? A longitudinal study of 1966 or 1973 birth cohorts in Denmark. Paper, Dansk Sociologkongres, København.

49) Nygaard Christoffersen, M. (2001)

Risikofaktorer for selvmordsforsøg blandt børn og unge. København: Socialforskningsinstituttet. Arbejdsrapport 9:2001.

50) Nygaard Christoffersen, M. (2002)

Risk factors for adolescents' attempted suicide. A prospective register based study of the Danish birth cohort born 1966. København: Socialforskningsinstituttet. Working Paper 6:2002.

51) Nygaard Christoffersen, M. (2002)

Dissolved families. A prospective longitudinal cohort study of family strain before separation following schoolchildren born in Denmark 1973, i: Carling, J. (ed.): Nordic demography: Trends and differentials. Scandinavian Population Studies, 13. Oslo: Unipub/ Nordic Demographic Society. p. 231-250.

52) Nygaard Christoffersen, M., Francis B. & Soothill K. (2002)

An upbringing to violence? Identifying the likelihood of violent crime among the 1966 birth cohort in Denmark. København: Socialforskningsinstituttet. Working Paper 5:2002.

54) Zeuner, L. (1998)

Habermas: Den sociale integration trues af rationalitet og system, i: Zeuner et al.: Sociologisk teori om social integration. København: Socialforskningsinstituttet 98:18.

55) Zeuner, L. (1998)

Perspektivering af unges sociale integration, i: Zeuner et al.: Sociologisk teori om social integration. København: Socialforskningsinstituttet 98:18.

Referencer

Christensen, E. (1992)

Omsorgssvigt? København: Socialforskningsinstituttet 92:7.

Erikson, E. H. (1983)

Barnet og Samfundet. København: Hans Reitzels Forlag (Childhood and Society, 1968).

Fonagy, P., Steele, M., Steele, H., Higgitt, A. & Target, M. (1994)

The Emanuel Miller Memorial Lecture 1992. The Theory and Practice of Resilience. Child Psychol. Psychiat., 35, 2.

Rutter, M. L. (1999)

Psychosocial adversity and child psychopathology. British Journal of Psychiatry, 174.

Rutter, M. & Rutter, M. (1997)

Den livslange udvikling – forandring og kontinuitet. København: Hans Reitzels Forlag (Developing Minds. Challenge and Continuity across the Life Span, 1993).

Anbringelser

Børn anbragt uden for hjemmet

Gennem årene er der på Socialforskningsinstituttet foretaget en række undersøgelser, der belyser processen i forbindelse med anbringelse uden for hjemmet [senest 9 og 28], ligesom der tidligere er foretaget analyser af de forskellige foranstaltninger og af deres virkning (Nygaard Christoffersen, 1993). I de seneste undersøgelser har man fokuseret på, hvem der bliver anbragt, og reflekteret over værdien af en anbringelse uden for hjemmet. Ét resultat er, at børn fra socialt belastede hjem hurtigere kommer i kontakt med det sociale system, ligesom de bliver anbragt uden for hjemmet i en tidligere alder end børn fra mere ressourcestærke hjem. Generelt menes børn fra kernefamilier – i betydningen ubrudte familier – at være bedre stillet end børn fra brudte familier, når det gælder anbringelsessager, uanset hvor mange eller få sociale og økonomiske ressourcer familien har til rådighed [30].

Børn fra socialt belastede hjem kommer hurtigere i kontakt med det sociale system, ligesom de bliver anbragt uden for hjemmet i en tidligere alder end børn fra mere ressourcestærke hjem.

Andre undersøgelser indeholder refleksioner over, hvad en anbringelse kan føre til, og peger i den forbindelse på, at en anbringelse uden for hjemmet er en af de generelle risikofaktorer, der kan have alvorlige konsekvenser for de involverede børn [39]. Modargumentet, som også fremføres, er selvfølgelig, at man ikke ved, hvordan det ellers ville være gået disse børn. Udenlandske undersøgelser (Vingerljung, 1996a, 1996b) peger på, at det kan diskuteres, hvorvidt der er tale om en positiv eller negativ indvirkning på barnets liv. Det er en problemstilling af væsentlig samfundsmæssig interesse og noget, vi meget gerne vil arbejde videre med at undersøge.

Ifølge dansk lovgivning er det et erklæret mål at holde familien samlet i hjemmet, og der satses på intervention i form af professionelle støtteforanstaltninger. Anbringelse betragtes principielt som sidste udvej og som en midlertidig foranstaltning. Hvis man ser på danske anbringelsespoltikker sammenlignet med de øvrige nordiske lande, viser det sig, at vi her i landet anbringer dobbelt så mange børn uden for hjemmet som de andre nordiske lande. Til gengæld har Danmark kun halvt så mange tvangsanbringelser, men det er vanskeligt at vurdere, hvorvidt det enkelte land yder en markant bedre beskyttelse end de øvrige lande [29].

Barnet inddrages ikke

I forbindelse med undersøgelser af anbringelser af børn og unge har der især været fokus på spørgsmålet om barnets inddragelse. Af Servicelovens kapitel 8 fremgår det, at barnets synspunkter i børnesager altid skal inddrages og tillægges passende vægt i overensstemmelse med alder og modenhed.

Flere undersøgelser – både fra Socialforskningsinstituttet [9, 28] og fra andre forskere (fx Egelund, 1997) – viser, at der langt fra altid er tale om, at barnet indtages og høres, som loven foreskriver. Der synes i høj grad at være tradition for, at man koncentrerer sig om at hjælpe forældrene, oftest mødrene, og regner med, at en sådan indsats vil have en positiv afsmittende effekt på barnet. Det er korrekt, at forældrenes situation er afgørende for barnets opvækst, men samtidigt må man konstatere, at en sådan indsats ikke er tilstrækkelig. Flere undersøgelser [17, 33] viser, at der er en statistisk sikker sammenhæng mellem mors og fars psykiske problemer og barnets udvikling og trivsel, men undersøgelser peger også på, at børnene på en række punkter har deres egne problemer, som ikke kan forventes at blive løst udelukkende, fordi mor og far får det bedre.

I en del af Børneforløbsundersøgelsen undersøges det, om der kan påvises forskelle på børnenes trivsel henholdsvis for børn, hvor der er kontakt mellem familien og socialforvaltningen på grund af problemer relateret til børnene (8 pct af samtlige børn) og de øvrige børn [17]. Der er en række markante forskelle. Børnene er mere urolige, rastløse og hyperaktive, har flere depressive reaktioner og har flere problemer i

Børn er ikke bare påhæng til de voksne, men selvstændige aktive individer, der fortolker de hændelser, de kommer ud for, og som har brug for voksen hjælp til den fortolkning.

relation til andre børn, end deres jævnaldrende har. Konklusionen er, at børn, hvor der er kontakt med socialforvaltningen, har deres egne psykiske og sociale problemer, som ikke kan antages at forsvinde, selvom mor pludselig får det bedre psykisk. Der er formentlig tale om en ophobning af problemer, som ikke forsvinder, uden der foretages en aktiv og

direkte indsats for det. Børn er ikke bare påhæng til deres voksne, men selvstændige aktive individer, der fortolker de hændelser, de kommer ud for, og som har brug for voksen hjælp til den fortolkning. Forestillingen om den positive afsmittende effekt af en indsats over for moren fremstår på denne baggrund ikke som tilstrækkelig. Selvom mor får det bedre, vil der restere uløste problemer og konflikter for børnene.

SFI-publiceringer

9) Christensen, E. (1998)

Anbringelser af børn. En kvalitativ analyse af processen. København: Socialforskningsinstituttet 98:2.

17) Christensen, E. (2000)

Det 3-årige barn. Udvikling – opdragelse – familie – samfund. København: Socialforskningsinstituttet 00:10.

28) Hestbæk, A-D. (1997)

Når børn og unge anbringes. En undersøgelse af kommunernes praksis i anbringelsessager. København: Socialforskningsinstituttet 97:6.

29) Hestbæk, A-D. (1999)

Tvangsanbringelser i Norden. En komparativ beskrivelse af de nordiske landes lovgivning. København: Socialforskningsinstituttet 98:15.

30) Hestbæk, A-D. (1999)

Social Background and the placement course – the case of Denmark. International Journal of Social Welfare. Special Issue on Protecting Children, 8, 4. Blackwell.

33) Nygaard Christoffersen, M. (1997)

Spædbarnsfamilien. Rapport nr. 1 fra forløbsundersøgelsen af børn født i efteråret 1995. København: Socialforskningsinstituttet 97:25.

39) Nygaard Christoffersen, M. (1999)

Risikofaktorer i barndommen – en forløbsundersøgelse særligt med henblik på forældrenes psykiske sygdomme. København: Socialforskningsinstituttet 99:18.

Referencer

Egelund, T. (1997)

Beskyttelse af barndommen. København: Hans Reitzels Forlag.

Nygaard Christoffersen, M. (1993)

Anbragte børns livsforløb. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 93:11.

Vinnerljung, B. (1996a)

Fosterbarn som vuxna. Lund: Arkiv förlag.

Vinnerljung, B. (1996b)

Svensk forskning om fosterbarnsvård – en översigt. Stockholm: Liber Utbildning AB.

Den sociale arv

Ulige chancer

Vi har endnu ikke udført forskning, der eksplicit tager udgangspunkt i begrebet social arv, men vi har i samarbejde med en række andre forskere udarbejdet en udførlig oversigt over den viden om social arv, der findes i danske forskningsmiljøer [19].

Begrebet social arv bruges som generel betegnelse for det fænomen, at børns liv i et vist omfang kommer til at ligne deres forældres. Begrebet anvendes som regel til at betegne de negative aspekter, når man taler om transmission fra den ene generation til den næste, idet man har fundet, at uligheder mellem forskellige samfundsgrupper reproduceres via forbindelsen mellem generationerne.

Børn og børns liv kommer i et vist omfang til at ligne deres forældre, både når det handler om genetiske forhold, når det handler om social status, når det handler om psykosociale problemer og når det handler om menneskelige ressourcer til at tackle problemerne.

Social arv er ikke noget veldefineret begreb, og det er derfor principielt ikke særlig velegnet til forskning (Ejrnæs, 1999). Når vi alligevel anvender begrebet, skyldes det, at begrebet har en umiddelbar formidlingsværdi, idet “der er tale om en billedlig beskrivelse af en almen forståelse af, at børn og børns liv i et vist omfang kommer til at ligne deres forældre, både når det handler om genetiske for-

hold, når det handler om social status, når det handler om psykosociale problemer og når det handler om menneskelige ressourcer til at tackle problemerne. Der er tale om nogle forhold, som er komplicerede og tidskrævende at forklare i almindelig samtale. Ved at betegne det, der sker, som social arv skaber man en genvej, hvor associationen til begrebet arv skaber en intuitiv forståelse af de processer, der finder sted” [14].

En risiko ved begrebet er, at man kan komme til at betragte bevægelsen fra den ene generation til den næste som noget, der med sikkerhed vil finde sted. Det er ikke tilfældet. Begrebet er knyttet til risiko-tænkningen og udtrykker på samme måde, at den sociale arv indebærer en forøget risiko for at børnene kan komme til at få de samme problemer eller den samme placering i det sociale felt, som deres forældre har haft. Begrebet skal derfor afbalanceres med overvejelserne om modstandsdygtige børn, så vi på samme tid ser risikoen ved den sociale arv og mulighed for at bryde den.

Det er vigtigt at pointere, at social arv er et mangesidet fænomen. Flere sociale og psykologiske faktorer spiller ind ved de transformationsprocesser, der sker fra forældre til børn under opvæksten. Man må derfor overveje, hvorvidt et barns problematiske adfærd afspejler en indlært adfærd, miljømæssige belastninger, genetiske træk

eller en kombination af flere af disse faktorer [39]. Konkret er der eksempelvis ud fra tidligere data foretaget en analyse af, hvilken social arv i form af viden, holdninger og personlighedstræk børn, der vokser op i voldsramte familier, kan have en risiko for at føre med sig. Disse børn mangler ofte støtte fra forældrene til at komme igennem og forstå de ukendte og voldsomme oplevelser. Her er der generelt fundet risiko for et højere belastningsniveau i form af dårligere psykisk udvikling og trivsel både på kortere og længere sigt. Dette svarer i øvrigt til de risici, der er forbundet med børns opvækst i andre former for psykosocialt belastede familier [14].

Social arv er svær at bryde

Megen forskning i børns opvækstvilkår har til hensigt at vurdere rækkevidden af forskellige politiske tiltag, og det er derfor væsentligt at kunne følge udviklingen over tid, så der tegner sig et billede af forbedringer og forringelser af børns levkår set i forhold til indsatsområder. Der kan skelnes mellem indsatser, som sigter mod at mindske årsager til negativ social arv, og indsatser, der har til formål at kompensere for de forskelle, der kan opstå som konsekvens af den sociale arv [19]. Spørgsmålet er, hvorvidt det er muligt at forebygge og behandle mere effektivt, end det sker i dag, men det er vanskeligt at drage entydige konklusioner i disse meget komplicerede processer.

I det danske velfærdssamfund forsøges effekterne af social arv primært reduceret gennem det sociale sikkerhedsnet og den økonomiske omfordeling. På det plan drejer det sig i første omgang om hjælp til familien via støtte til forældrene. Set fra barnets perspektiv er det relevant at undersøge, hvorvidt dets færden i det offentlige pasnings- og skolesystem kan afhjælpe virkninger af den sociale arv. Når hovedparten af de danske førskolebørn tilbringer meget af dagen i et offentligt pasningstilbud, kunne man forestille sig, at de ensartede dagligdags rammer og professionelle omsorgspersoner kan kompensere for ulige opvækstvilkår og modvirke den negative sociale arv. Undersøgelser har dog vist, at dette ikke er tilfældet. Der er tendens til, at børn fra ressourcetsvage familier går i dårligere fungerende daginstitutioner, og at de har svært ved at leve op til kravene i samværet med andre børn. Dette til trods for at danske daginstitutioner fremstår som værende af god kvalitet set i et internationalt perspektiv [19].

Tilsvarende analyser vil formentlig kunne foretages inden for folkeskolens område, idet der indtil nu heller ikke er meget, der tyder på, at folkeskolen er i stand til at fjerne de allerede eksisterende uligheder i løbet af barnets skolegang. Der er således tale om et stort og væsentligt forskningsområde, som vi håber, at vi kan bidrage til at få belyst i løbet af de kommende år.

Der er tendens til, at børn fra ressourcetsvage familier går i dårligere fungerende daginstitutioner, og at de har svært ved at leve op til kravene i samværet med andre børn.

Mulige løsninger

Opvæksten for særligt socialt belastede børn (særligt udsatte, truede eller socialt svage børn – terminologien har skiftet gennem årene) har i hele instituttets levetid været et væsentligt forskningsområde. Det er et forskningsområde, hvor der i høj grad er tale om anvendt forskning, forstået som at spørgsmålet om forskningens nytteværdi har haft en fremtrædende plads. Når den deskriptive og analytiske del af forskningsprocessen er gennemført, har det næste spørgsmål således været: Og hvad kan det bruges til?, hvor målet har været at omsætte resultaterne til anvisninger for praktisk handlen i den sociale indsats over for disse børn og deres forældre. Der kan være tale om en statistisk påvisning af sammenhænge med henblik på at sætte rammer for en generelt forebyggende indsats [39], om at forbedre en allerede eksisterende indsats [9, 28] eller om at finde nye veje til løsning af problemer, der hidtil har været upåagtede [10, 12, 16]. I de to sidste tilfælde kan man derfor både tale om en forskning med fokus på en opvækst med særlige sociale belastninger og om forskning med fokus på socialt arbejde for og med særligt socialt belastede børn og deres familier.

SFI-publiceringer

9) Christensen, E. (1998)

Anbringelser af børn. En kvalitativ analyse af processen. København: Socialforskningsinstituttet 98:2.

10) Christensen, E. (1999)

Forældre i fængsel – en undersøgelse af børns og forældres erfaringer. København: Socialforskningsinstituttet 99:5.

12) Christensen, E. (1999)

Børn i familier med alkoholmisbrug, i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familier i det postmoderne samfund. København: Hans Reitzels Forlag.

14) Christensen, E. (1999)

Social arv i voldsramte familier. Review af forskning. København: Socialforskningsinstituttet. Arbejdsrapport nr. 15.

16) Christensen, E. (2000)

Imprisoned Parents and Their Families. What can we do to minimize harmful consequences to the children? Journal of Child Centred Practice, 6, 2.

19) Ekspertgruppen om social arv (1999)

Social arv. København: Socialforskningsinstituttet 99:9.

28) Hestbæk, A-D. (1997)

Når børn og unge anbringes. En undersøgelse af kommunernes praksis i anbringelsessager. København: Socialforskningsinstituttet 97:6.

39) Nygaard Christoffersen, M. (1999)

Risikofaktorer i barndommen – en forløbsundersøgelse særligt med henblik på forældrenes psykiske sygdomme. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 99:18.

Referencer

Ejrnæs, M. (1999)

Social arv - et populært, men tvivlsomt begreb. Arbejdsnotat til rapporten Social Arv. København: Socialforskningsinstituttet.

Anne 5 år, Gentofte

"Det er et billede af Nina og Jonas – og en sodavand, ude i haven."

"Hvad legede I?"

"Mus. De havde lagt et par brædder og så havde de lagt de der (madrasser) ovenpå."

Forskning om børn og familie

Metoder og datagrundlag i SFI's forskning om børn og familier

SFI's børneforløbsundersøgelse

Med henblik på at finde forklaringer på sammenhænge mellem levestandard i barndommen og i den senere tilværelse som voksen følger SFI en generation af børn, nemlig den der blev født i andet halvår af 1995 af mødre med dansk statsborgerskab. Endvidere følges en gruppe børn med indvandrerbaggrund fra samme generation (se nedenfor).

Måden, hvorpå der indsamles oplysninger om børnene, er det standardiserede spørgeskema-interview (survey). Det er tanken at gennemføre dataindsamlinger på forskellige, vigtige tidspunkter under børnenes opvækst. Fra starten var tilfældigt udtrukket 6.000 danske børn. Godt 5.400, svarende til 90 procent, indgår i undersøgelsens database, idet deres mødre lod sig besøgsinterviewe første gang i 1996, på et tidspunkt hvor børnene var omkring et halvt år gamle. Ved denne lejlighed blev en lang række generelt orienterede forhold hos mødre kortlagt, såsom uddannelse, beskæftigelse, familieforhold, helbred, sundhedsvaner, fritid etc., ligesom der blev spurgt specifikt til forhold i forbindelse med graviditeten, fødslen og den første tid efter fødslen. Barnets sundhedstilstand og allerførste udvikling blev belyst. Fædre var generelt mindre villige end mødre til at medvirke i undersøgelsen, hvorfor der kun foreligger data fra 4.100 fædre – svarende til 79 procent af de børn, som på det tidspunkt levede i en parfamilie.

I foråret 1999 – da børnene var 3 år gamle – blev der foretaget endnu en interviewrunde med mødre, som nu blev udspurgt om forhold i forbindelse med børnenes 3 første leveår. Det drejede sig bl.a. om barnets sundhed og helbredstilstand, fysiske og sociale udvikling, opdragelse, pasning i dagtimerne, ændringer i familiens situation, forældrenes ressourcer af økonomisk, psykisk og helbredsmæssig karakter og kontakt til offentlige institutioner. Af økonomiske såvel som faglige grunde blev fædre ikke interviewet i denne omgang. Den omstændighed, at bortfaldet i første runde var en del større blandt fædre end blandt mødre, samt at fædre i mange tilfælde havde svært ved at besvare spørgsmålene, var udslagsgivende for beslutningen.

En tredje interviewrunde – i begyndelsen af 2003 – er under planlægning. Til den tid vil børnene være 7 år gamle og gå i 1. klasse. Interviewet vil naturligt have oplevelser og udvikling i børnehårene samt overgangen fra institution til skole som omdrejningspunkt. Moren vil fortsat være den primære interviewperson, men det er tanken (ligesom i 1996) at inddrage fædrenes oplevelse af barnets udvikling ved udlevering af et spørgeskema til fædre. Det har været overvejet, om barnet selv

SFI følger en generation af børn, nemlig den der blev født i andet halvår af 1995 af mødre med dansk statsborgerskab. Endvidere følges en gruppe børn med indvandrerbaggrund fra samme generation.

med fordel kan inddrages som interviewperson på dette tidspunkt, men erfaringerne fra et metodeprojekt om interview med børn har bevirket, at dette er opgivet. Børnene selv vil derfor tidligst blive direkte inddraget som interviewpersoner i børneforløbsundersøgelsens fjerde fase, som antagelig vil finde sted, når børnene er 10-11 år gamle.

SFI's børneforløbsundersøgelse består som nævnt af den danske del samt af en parallel del om børn med indvandrerbaggrund. Sidstnævnte består af knap 500 børn født i 1995 efter 1. april af mødre, som ikke havde dansk statsborgerskab. Mødrene havde statsborgerskab i Tyrkiet, det tidligere Jugoslavien eller Pakistan, som på det tidspunkt var de tre største indvandernationaliteter i landet. Eller de var statsborgere i Somalia, Sri Lanka eller Irak – tre store flygtningernationaliteter fra forskellige geografiske områder: Afrika, Asien og Mellemøsten. Da det drejer sig om en forløbsundersøgelse, er det vigtigt, at der er stor sandsynlighed for, at de medvirkende fortsat opholder sig i landet, når undersøgelsens følgende runder løber af stabelen. Derfor var det et krav, at de udvalgte udenlandske mødre skulle have opholdt sig i Danmark i mindst 3 år.

Hvor børnene i den danske del er født inden for halvanden måned og derfor i 6 måneders alderen kan betragtes som en nogenlunde homogen gruppe aldersmæssigt, ser det anderledes ud for indvandrerbørnene, som er født inden for et 9-måneders interval. Dette forhold er vigtigt i forbindelse med den første interviewrunde, hvor børnene er under 1 år. Men i de følgende interviewrunder spiller forholdet en stadig aftagende rolle.

De etniske mødre er i princippet blevet udspurgt om de samme emner som de danske mødre, hvilket gør det muligt at foretage sammenligninger mellem levekår og opvækst i en dansk og en etnisk sammenhæng. Interviewerne havde ved første runde i foråret 1996 mulighed for at rekvirere tolk, hvis det viste sig nødvendigt, eller familien ønskede det. Der blev anvendt tolk ved 9 pct. af interviewene. I modsætning til den danske del indeholdt den etniske del ikke noget spørgeskema til faren.

Resultaterne fra forløbsundersøgelsen af børn med anden etnisk baggrund indgår i SFI's formidling af resultater fra forskning om etniske minoriteter.

Anden interviewrunde på den etniske del af børneforløbsundersøgelsen fandt sted samtidig med den danske og var i det hele taget en parallel hertil. Sådan er det også tanken, at de følgende interviewrunder skal forløbe i begyndelsen af 2003. Resultaterne

fra forløbsundersøgelsen af børn med anden etnisk baggrund indgår i formidlingen af resultater fra SFI's forskning om etniske minoriteter (under udarbejdelse).

Metoder anvendt i SFI's forskning

Socialforskningsinstituttets forskning på området for familie og børn spænder i sit valg af metoder vidt. I den brede offentlighed er SFI særlig kendt for at benytte survey-metoden til indsamling af data. Dermed er SFI på det kvantitative område ikke blot et forskningsmiljø, der er kendt for at analysere eksisterende data, men også for at producere nye, originale data og analysere dem.

Kvantitative data, altså data der foreligger i en sådan form og mængde, at der kan foretages optællinger, beregnes gennemsnit og andre former for statistisk bearbejdning, optræder i mange udgaver. En hovedsondring i SFI går på, om det er allerede eksisterende data, som opbevares i et register – typisk på Danmarks Statistik – eller det er spørgeskema-data indsamlet med et bestemt undersøgelsesmæssigt formål og derfor konstrueret specielt til dette formål.

Der findes i dag et meget stort antal edb-baserede registre. Set fra en forskningsmæssig synsvinkel rummer dette vide perspektiver, da registerdata kan ses som et alternativ til data indhentet ved brug af traditionel survey-teknik. Når et enkelt register har været i drift i en årrække, vil det være muligt at følge en udvikling i det forhold som registeret vedrører, fx omfanget af en persons arbejdsløshed, hospitalsindlæggelser, indkomst eller eksaminer. Derved bliver registerdata velegnede til forløbsundersøgelser, hvor survey-teknik i den forbindelse ville være langsom og bekostelig. Desuden kan man med registerdata danne sig et totalbillede af bestemte forhold, fx sjældne hændelser som selvmord eller bestemte sygdomsdiagnoser.

Forskning, der benytter survey- eller registerdata, karakteriseres som kvantitativ, fordi et hovedformål er at foretage optællinger.

Den kvalitative forskning betjener sig af et relativt lille datagrundlag – til gengæld har tolkningen af disse data en central placering. Kvalitativ forskning kræver grundige studier af undersøgelsesfeltet, så tolkningen kan drages på grundlag af konteksten. Ved at anvende kvalitativ forskning kan man opnå en større forståelse for et givent område. I de kvalitative undersøgelser, der er medtaget i denne rapport har den konkrete metode navnlig bestået af det kvalitative forskningsinterview samt deltagerobservation.

Martin 8 år, Ærø

"Det er min lillebror. Det er en elefantmaske. Det er fordi, at det var dengang, det var fastelavn, så havde han haft nogle elefant-ting med hjem. Så tog han den der på."

SFI's publiceringer om børn og familie 1999-2002

SFI's publiceringer om børn og familie 1999-2002

- 1) **Andersen, A. M. et al. (2001)**
Forventninger og færdigheder. Danske unge i en international sammenligning. København: AKF, DPU og SFI-Survey.
- 2) **Andersen, D. (2000)**
Spørgeskema-interview med børn – skulle det være noget særligt?. i: Schultz Jørgensen, P. & Kampmann, J.: Børn som informanter. København: Børnerådet.
- 3) **Andersen, D. & Heide Ottosen, M. (2001)**
Børn som respondenter. En oversigt over nyere forskningsbaserede overvejelser og erfaringer. København: Socialforskningsinstituttet. Arbejdspapir.
- 4) **Andersen, D. & Hestbæk, A-D. (1999)**
Ansvar og værdier. En undersøgelse i børnefamilier. København: Socialforskningsinstituttet 99:22.
- 5) **Bonke, J. (1997)**
Hans ægteskab/hendes ægteskab – økonomiske beslutninger i familier og hjemmeservice. København: Socialforskningsinstituttet 97:15.
- 6) **Bonke, J. (1998)**
Børns husholdningsarbejde – er der forskel mellem piger og drenge? København: Socialforskningsinstituttet. Arbejdspapir.
- 7) **Bonke, J. (2000)**
The future of work in Europe: gendered patterns of time use. i: Gender use of time. Three European studies. European Commission. European Communities.
- 8) **Carøe, C. & Hohnen, P. (2002)**
Betingelser for børns sociale ansvar. København: Socialforskningsinstituttet 02:4.
- 9) **Christensen, E. (1998)**
Anbringelser af børn. En kvalitativ analyse af processen. København: Socialforskningsinstituttet 98:2.
- 10) **Christensen, E. (1999)**
Forældre i fængsel – en undersøgelse af børns og forældres erfaringer. København: Socialforskningsinstituttet 99:5.
- 11) **Christensen, E. (1999)**
Social arv i familier med vold mod mor. Social Forskning. Temanummer om social arv. Socialforskningsinstituttet.
- 12) **Christensen, E. (1999)**
Børn i familier med alkoholmisbrug. i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familier i det postmoderne samfund. København: Hans Reitzels Forlag.
- 13) **Christensen, E. (1999)**
The Prevalence and Nature of Abuse and neglect of Children under Four: A National Survey. Child Abuse Review, 8, 2.
- 14) **Christensen, E. (1999)**
Social arv i voldsramte familier. Review af forskning. København: Socialforskningsinstituttet. Arbejdspapir nr. 15.
- 15) **Christensen, E. (2000)**
At blive synlig – men ikke udstillet. i: Schultz Jørgensen, P. & Kampmann, J.: Børn som informanter. København: Børnerådet.

- 16) **Christensen, E. (2000)**
Imprisoned Parents and Their Families. What can we do to minimize harmful consequences to the children? Journal of Child Centred Practice, 6, 2.
- 17) **Christensen, E. (2000)**
Det 3-årige barn. Udvikling – opdragelse – familie – samfund. København: Socialforskningsinstituttet 00:10.
- 18) **Christensen, E. (2001)**
Brug af legemlig afstraffelse i opdragelsen af 3-årige. Nordisk Psykologi, 53 (1), p. 47-71.
- 19) **Ekspertgruppen om social arv (1999)**
Social arv. København: Socialforskningsinstituttet 99:9.
- 20) **Fridberg, T. (1999)**
Skolebørns fritidsaktiviteter. Kultur- og fritidsaktivitetsundersøgelsen 1998. København: Socialforskningsinstituttet 99:11
- 21) **Heide Ottosen, M. (1998)**
Er skilsmisser tegn på social disintegration, i: Zeuner et al.: Sociologisk teori om social integration. København: Socialforskningsinstituttet 98:18.
- 22) **Heide Ottosen, M. (1998)**
Giddens og integrationsbegrebet, i: Zeuner et al.: Sociologisk teori om social integration. København: Socialforskningsinstituttet 98:18.
- 23) **Heide Ottosen, M. (1999)**
Børnesagkyndig rådgivning. Evaluering af et forsøg i to statsamter. (Evaluation of a Mediation Project For Families of Divorce In Two Local County Governor's Office Departments). København: Socialforskningsinstituttet 99:04.
- 24) **Heide Ottosen, M. (1999)**
Familieopfattelsen blandt børn i sammenbragte familier, i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familier i det postmoderne samfund. København: Hans Reitzels Forlag.
- 25) **Heide Ottosen, M. (1999)**
Samboskab, forældreskab og samlivsbrud. Tidsskrift for Velferdsforskning, 2, 3.
- 26) **Heide Ottosen, M. (2000)**
Samboskab, ægteskab og forældrebrud. København: Socialforskningsinstituttet 00:9.
- 27) **Heide Ottosen, M. (2001)**
Legal and social ties between children and cohabiting fathers. Childhood, 8 (1), p. 75-94.
- 28) **Hestbæk, A-D. (1997)**
Når børn og unge anbringes. En undersøgelse af kommunernes praksis i anbringelsessager. København: Socialforskningsinstituttet 97:6.
- 29) **Hestbæk, A-D. (1998)**
Tvangsanbringelser i Norden. En komparativ beskrivelse af de nordiske landes lovgivning. København: Socialforskningsinstituttet 98:15.
- 30) **Hestbæk, A-D. (1999)**
Social Background and the placement course – the case of Denmark. International Journal of Social Welfare. Special Issue on Protecting Children, 8, 4. Blackwell.
- 31) **Hestbæk, A-D. (1999)**
Forældreskab i den moderne samfund, i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familier i det postmoderne samfund. København: Hans Reitzels Forlag.

- 32) Hestbæk, A-D. (2001)**
FN's Børnekonvention og tvangsanbringelser i Norden. Nordisk Sosialt Arbeid, 2, 21, p. 82-93.
- 33) Nygaard Christoffersen, M. (1997)**
Spædbarnsfamilien. Rapport nr. 1 fra forløbsundersøgelsen af børn født i efteråret 1995. København: Socialforskningsinstituttet 97:25.
- 34) Nygaard Christoffersen, M. (1998)**
Growing up with dad: a comparison of children aged 3-5 years old. Childhood, 5, 1, p. 41-54.
- 35) Nygaard Christoffersen, M. (1998)**
Rundt omkring Parsons, i: Zeuner et al.: Sociologisk teori om social integration. København: Socialforskningsinstituttet 98:18.
- 36) Nygaard Christoffersen, M. (1998)**
Talcott Parsons' bidrag til forståelse af børns integration eller udstødning, i: Zeuner et al.: Sociologisk teori om social integration. København: Socialforskningsinstituttet 98:18.
- 37) Nygaard Christoffersen, M. (1999)**
Barn og ungdoms levekår i Norden – sociale indikatorer på børns levekår. Rapport. Nordisk Ministerråd, TemaNord 1999:563.
- 38) Nygaard Christoffersen, M. (1999)**
Familiens udvikling – den danske model, i: Den- cik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familier i det postmoderne samfund. København: Hans Reitzels Forlag.
- 39) Nygaard Christoffersen, M. (1999)**
Risikofaktorer i barndommen – en forløbsundersøgelse særligt med henblik på forældrenes psykiske sygdomme. København: Socialforskningsinstituttet 99:18.
- 40) Nygaard Christoffersen, M. (2000)**
Trends in family patterns. Family Policy. Bulletin of the Family Policy Studies Centre. Forår 2000.
- 41) Nygaard Christoffersen, M. (2000)**
Risikofaktorer i barndommen – langtidsvirkninger af forældres misbrug. Psykologisk Pædagogisk Rådgivning, nr. 3/2000.
- 42) Nygaard Christoffersen, M. (2000)**
Who become convicted for rape? A longitudinal study of 1966-birth cohorts followed from the age of 14 to 27 years old. Paper at "The European Group for study of Deviance and Social Control". 28th Annual Conference, Stockholm.
- 43) Nygaard Christoffersen, M. (2000)**
Risk Factors for parents' attempted suicide. A register-based longitudinal case-cohort study of Danish parents with teenage children born in 1966 and 1973. Paper for 8th European symposium on suicide and suicidal behaviour, Slovenia.
- 44) Nygaard Christoffersen, M. (2000)**
Growing up with unemployment: A study of parental unemployment and children's risk for abuse and neglect based on national longitudinal 1973-birth cohorts in Denmark. Childhood, 7, 4, p. 421-438.
- 45) Nygaard Christoffersen, M. (2000)**
Will parental work or unemployment influence pre-school children's stress reactions? – Some hypothesis about correspondence between work and family life. Paper for 10th Nordic Social Policy Research Seminar, Oslo.

- 46) **Nygaard Christoffersen, M. (2000)**
Transformation from youth to adulthood: How much does childhood disadvantage affect the risks of youth unemployment? Paper at Graduate School for "Integration, Production and Welfare", Helsingør.
- 47) **Nygaard Christoffersen, M. (2000)**
Why choose teenage childbearing? A longitudinal study of 1966 or 1973 birth cohorts in Denmark. Paper, Dansk Sociologkongres, København.
- 48) **Nygaard Christoffersen, M. (2000)**
Trends in fatherhood patterns – the Danish model. Paper at the Seminar at Centre for Population Studies, London School of Hygiene and Tropical Medicine, London.
- 49) **Nygaard Christoffersen, M. (2001)**
Risikofaktorer for selvmordsforsøg blandt børn og unge. København: Socialforskningsinstituttet. Arbejdspapir 9:2001.
- 50) **Nygaard Christoffersen, M. (2002)**
Risk factors for adolescents' attempted suicide. A prospective register based study of the Danish birth cohort born 1966. København: Socialforskningsinstituttet. Working Paper 6:2002.
- 51) **Nygaard Christoffersen, M. (2002)**
Dissolved families. A prospective longitudinal cohort study of family strain before separation following schoolchildren born in Denmark 1973, i: Carling, J. (ed.): Nordic demography: Trends and differentials. Scandinavian Population Studies, 13. Oslo: Unipub/Nordic Demographic Society. p. 231-250.
- 52) **Nygaard Christoffersen, M., Francis B. & Soothill K. (2002)**
An upbringing to violence? Identifying the likelihood of violent crime among the 1966 birth cohort in Denmark. København: Socialforskningsinstituttet. Working Paper 5:2002.
- 53) **Rostgaard, T., Nygaard Christoffersen, M. & Weise H. (2000)**
Parental Leave in Denmark, i: Moss, P. and Deven, F. (eds.) Parental Leave: Progress or Pitfall? Haag/Bruxelles, NIDI/CBGS Publications, 35, p. 25-44.
- 54) **Zeuner, L. (1998)**
Habermas: Den sociale integration trues af rationalitet og system, i: Zeuner et al.: Sociologisk teori om social integration. København: Socialforskningsinstituttet 98:18.
- 55) **Zeuner, L. (1998)**
Perspektivering af unges sociale integration, i: Zeuner et al.: Sociologisk teori om social integration. København: Socialforskningsinstituttet 98:18.

Referencer

Bäck-Wiklund, M. (1999)

Moderne Moderskab, i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familie i det postmoderne samfund. København: Hans Reitzels Forlag.

Beck, U. (1997)

Risiko og Frihed. Bergen-Sandviken: Fagbokforlaget.

Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (1995)

The Normal Chaos of Love. Cambridge: Polity Press.

Berger, B. & Berger, P. (1983)

The War over the Family. Capturing the Middle Ground. Harmondsworth: Hutchinson & Co.

Bourdieu, P. (1997)

Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handlen. København: Hans Reitzels Forlag.

Bøgh, C. & Parkvig, K. (1989)

Børne- og ungdomsforskning – tendenser og perspektiver. København: Socialstyrelsens Informations- og Konsulentvirksomhed.

Castells, M. (1997)

The Information Age. Economy, Society and Culture, II: The Power of Identity. Oxford: Blackwell Publisher

Christensen, E. (1991)

Trængte familier. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 91:8.

Christensen, E. (1992)

Omsorgssvigt? København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 92:7.

Cunningham, H. (2000)

Børn og barndom i den vestlige verden efter 1500. Århus: Klim.

Dencik, L. (1999)

Små børns familieliv – som det formes i samspillet med den udenomsfamiliære børneomsorg. Et komparativt nordisk eksempel, i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familie i det postmoderne samfund. København: Hans Reitzels Forlag.

Egelund, T. (1997)

Beskyttelse af barndommen. København: Hans Reitzels Forlag.

Ejrnæs, M. (1999)

Social arv – et populært, men tvivlsomt begreb. Arbejdsnotat til rapporten Social Arv. København: Socialforskningsinstituttet.

Erikson, E. H. (1983)

Barnet og Samfundet. København: Hans Reitzels Forlag (Childhood and Society, 1968).

Fonagy, P., Steele, M., Steele, H., Higgitt, A. & Target, M. (1994)

The Emanuel Miller Memorial Lecture 1992. The Theory and Practice of Resilience. Child Psychol. Psychiat. 35, 2.

Giddens, A. (1994)

Intimitetens forandring. København: Hans Reitzels Forlag.

Giddens, A. (1999)

Runaway World: How Globalisation Is Reshaping Our Lives. London: Routledge.

Halldén, G. (1999)

Forældreperspektiv og barneperspektiv på familieliv og den gode barndom, i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familie i det postmoderne samfund. København: Hans Reitzels Forlag.

Hestbæk, A-D. (1995)

Forældreskab i 1990'erne. København: Socialforskningsinstituttet.

Holter, H. et al. (1975)

Familien i klassesamfundet. Oslo: Pax.

James, A., Jenks, C. & Prout, A. (1998)

Theorizing Childhood. Cambridge: Polity Press (er udgivet på dansk af Hans Reitzels Forlag).

Jenks, C. (1996)

Childhood. London and N.Y.: Routledge.

Kristiansson, B. (1999)

Hverdagslivet og tidens problematik. Nogle erfaringer fra en nordisk undersøgelse af børns opvækstvilkår, i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familie i det postmoderne samfund. København Hans Reitzels Forlag.

Lasch, C. (1998)

Den bestrålede familie. Et tilflugtssted i en hjerteløs verden. Højbjerg: Hovedland.

Leira, A. (1996)

Fra statsfeminisme til statsfamilisme? Om mor, far, stat og marked i 1900-åra, i: Brandth, B. & Moxnes, K: Familie for tiden. Stabilitet og forandring. Oslo: Tano Aschehaug.

Lesthaege, R. (1995)

'The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation', i: Oppenheim, M. & Jensen A.M. (eds.) Gender and Family Change in Industrial Countries. Oxford: Clarendon Press.

Nygaard Christoffersen, M. (1993)

Anbragte børns livsforløb. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 93:11.

Popenoe, D. (1988)

Disturbing the Nest. Family Change and Decline in Modern Societies. New York: Aldine de Gruyeter.

Rutter, M. L. (1999)

Psychosocial adversity and child psychopathology. British Journal of Psychiatry, 174.

Rutter, M. & Rutter, M. (1997)

Den livslange udvikling – forandring og kontinuitet. København: Hans Reitzels Forlag (Developing Minds. Challenge and Continuity across the Life Span, 1993).

Sommer, D. (1996)

Barndomspsykologi – udvikling i en forandret verden. København: Hans Reitzels Forlag.

Sommer, D. (1999)

Faderskab i den radikaliserede modernitet, i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P.: Børn og familie i det postmoderne samfund. København Hans Reitzels Forlag.

Stern, D. N. (1995)

Barnets interpersonelle univers. København: Hans Reitzels Forlag (The Interpersonal World of the Infant, 1985).

Vinnerljung, B. (1996a)

Fosterbarn som vuxna. Lund: Arkiv förlag.

Vinnerljung, B. (1996b)

Svensk forskning om fosterbarnsvård – en översigt. Stockholm: Liber Utbildning AB.